

# JEAN CALVIN – SÕJA SÜÜDISTAJA VÕI RAHU KAITSJA? MÖTTEID SÕJAST, RAHUST JA KRISTLIKUST VASTUTUSEST CALVINI TEOLOOGILISTES TEKSTIDES

*Andres Saumets*

*mag. theol.*

KVÜÖA humanitaar- ja sotsiaalteaduste õppetooli ühiskonnateaduste dotsent,  
Kõrgema Usuteadusliku Seminari kirikuloo dotsent



## 1. Sõjast, rahust ja religioonist

21. sajand on juba suutnud endast märku anda vägivaldse ja sõdaderohke sajandina. Inimkond ei ole omandanud õppetunde möödunud sajandi maailmasõdadest, rääkimata jätkuvast vaenust, pingetest ja konfliktidest erinevate majanduslike ja poliitiliste kordade, sotsiaalsete kihtide, rahvaste, rasside, kultuuride ja religioonide vahel. Nii võib tänagi leida maailma erinevatest paikadest sõja- ja kriisikoldeid ning vägivalda – kahjuks ka erinevate usutunnistuste ja religioonide vahel. Sõda on kõigi oma vapustavate mõjude ning inimlikul tasandil kohutavate tagajärgede tõttu väga keerukas ja kompleksne teema.<sup>1</sup>

Kuna konfliktid näivad olevat inimajaloo lahutamatu koostisosa, tekib paratamatult küsimus: mis on siis rahu? On see ajutine „sõja puudumine”, teatud vaheseisund sõdade pikas reas, mida tuntakse ka kui „negatiivset rahu”? Või on rahu hoopis harmoonilise kooselu kaitstud vorm, püsiv seisund, mille raames valitseb sotsiaalne õiglus, vaba poliitiline osalus ja vaba enesemääramisõigus, mida nimetatakse „positiivseks rahuks”? Vaieldamatult on rahu inimkonna jaoks üks keskseid mõisteid, üks inimlike emotsioonide ja inim mõtlemise võtmesõnu.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Vt **Saumets, A.** 2004. „Mõõga amet olgu kaitsmine ja karistamine, vagade kaitsmine rahu läbi ja kurjade karistamine sõjaga.” Ääremärkusi Martin Lutheri poliitilise eetika teemal. – KVÜÖA toimetised, 3. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 149–150. [Edaspidi **Saumets 2004**]

<sup>2</sup> **Lilleorg, A.** 2005. Otsides alternatiive: õiglase rahu teooria ja selle teoloogilised lähtekohad. – KVÜÖA toimetised, 4. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 73–74. [Edaspidi **Lilleorg 2005**] Nimetatud rahumõiste vastandlikud lähteaspektid – „negatiivne” ja „positiivne” rahu –

Lihtsustatult öeldes on sõda ja rahu on nagu ühe mündi kaks lahutamatu külge. Need fenomenid ei ole pelgalt teineteise vastandid – rahu on sõja ajutine või püsiv puudumine ning vastupidi –, vaid neid tingivad need sotsiostruktuurilised tingimused, mis valitsevad ajaloos ja nüüdisajal erinevates ühiskondlikes formatsioonides. Nii rahu kui ka sõja olemuse määrab nende (fenomenide) sotsiaalne sisu.<sup>3</sup>

Nüüdisaegses Lääne tsivilisatsioonis on seoses sõjaga tekkinud arvukalt vastuolulisi ja põhjendamatu eelarvamusi, mis rajanevad sotsiaalse, täpsemalt öeldes ajaloolise, kultuurilise ja religioosse reaalsuse väärtõlgendusel. Laialt on levinud arvamus, et religioon on olemuselt vastand vägivaldale ja sõjale ning kõik need, kes vägivalda või sõda religiooni nimel kasutavad või kasvõi religiooni kontekstis nendel teemadel arutlevad, on kas fanaatikud, ebaterve mõistuse ja tõsise isiksusehäirega või vähemalt ekslikest usulistest arusaamadest juhitud. Ent inimajaloost ilmneb, et peaaegu kõik religioonid ja kultuurid on vägivalda kasutamist ning sõjapidamist ühel või teisel moel oma usutraditsioonist ja selle pühadest tekstidest johtuvalt põhjendanud ja õigustanud, omistanud sõjale müstilist ja teoloogilist tähendust, seda mõnikord koguni n-õ pühitsenud ning religiooni kaitse alla seadnud<sup>4</sup>. Religioonisotsioloog Mark Juergensmeyerilt pärineb tähelepanuväärne mõte, mille järgi pole religiooni vaja selleks, et teada, et tapmine on vale – pigem läheb religiooni vaja selleks, et määrata kindlaks, millistel juhtudel võiks leida sellele väitele õigustatud erandeid<sup>5</sup>.

Kui 21. sajand näib kujunevat nii religioonide jõulise tagasituleku kui ka vägivalda uue pealetungi ajastuks ning religioonidel, sealhulgas kristlusel, on selles kontekstis midagi olulist öelda, siis ei tohi reaalsust eirata. Probleemiga on vaja tegeleda, kuigi see võib nii religioonivõõrastele või -vaenulikele inimestele kui ka „vagadele südamele” olla ärritav, eemal-tõukav või raskesti mõistetav. On selge, et religioonidel, sealhulgas kristlusel,

---

sõnastas J. B. Sartorius juba 1830. aastal oma teoses „Organon des vollkommenen Friedens”. Vt **Czempiel, E.-O.** 1998. *Friedensstrategien*. 2. Aufl., Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, S. 32–33. [Edaspidi *Czempiel 1998*]

<sup>3</sup> Vt **Knorr, L.** 1982. Art. „Frieden”. – *Kleines Lexikon Rüstung, Abrüstung, Frieden*. Knorr, L. (Hrsg.). 2. Aufl., Köln: Pahl-Rugenstein, S. 61; vt ka **Buchbender, O. et al.** 1986. Art. „Frieden”. – *Wörterbuch zur Sicherheitspolitik*. Buchbender, O., Bühl, H., Quaden, H. (Hrsg.). 2. Aufl., Herford: Verlag E. S. Mittler, S. 31; **Buchbender, O. et al.** 1986. Art. „Krieg”. – *Wörterbuch zur Sicherheitspolitik*. Buchbender, O., Bühl, H., Quaden, H. (Hrsg.). 2. Aufl., Herford: Verlag E. S. Mittler, S. 47–48. Rahumõiste sisust vaata lähemalt: **Czempiel 1998**, S. 45–52.

<sup>4</sup> Vt **Saumets 2004**, lk 150.

<sup>5</sup> Viidatud **Rameti 1998**, p. 335 järgi. (**Ramet, S. P.** 1998. *Nihil Obstat: Religion, Politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia*. Durham: Duke University Press.)

on kõnealuses kontekstis midagi olulist öelda – olgu tegu siis erinevate põhjendustega, mis õigustavad religiooni nimel sõdimist, või kriteeriumidega, millega tuleks tingimata arvestada, kui tahetakse kasutada vägivalda, või hoopis konstruktiivsete ettepanekutega rahu kui ülima poliitilise ja jumaliku hüve saavutamiseks.<sup>6</sup>

## 2. Sõnum rahust, mis tekitab rahutusi

Euroopa kristlikku kultuuriruumi kuuludes peaksime oma arutlustes sõja ja rahu teemadel lähtuma postulaadist, et *evangeelium* ehk hea sõnum Jumala päästest on *rahu sõnum*. Siia võiks panna punkti ja öelda, et mõtisklused rahu antipoodist, sõjast ja sellega seotud vägivallast, rahutustest või kannatustest ei ole kooskõlas evangeeliumi olemusega ning ei peaks koormama usklike südameid ja meeli. Eks ole läbi aegade leidunud selliseid kristlasi, kes niisuguste küsimuste ja mõtete eest, teisisõnu tegelikkuse eest, on nii vaimses kui ka füüsilises mõttes põgeneda püüdnud – kes kõrbeüksindusse, kes müstilisse sisekaemusse, kes töökabineti vaikusesse. Ent alati on olnud ka neid kristlasi, kes on tundnud vajadust mõtiskleda sõja ja rahu üle, mõistes, et münti tuleb mõlemalt poolt uurida.

Ka Jean Calvin (1509–1564), nn teise põlvkonna mõjuvõimsaim reformaator ja üks suurimatest süstemaatilistest mõtlejatest 16. sajandi protestantismis, lähtus põhieeldusest, et *evangeelium* on rahu sõnum. Oma kommentaaris Apostlite tegude raamatu 14,4 kohta, mis oli adresseeritud Taani kroonprints Frederik II-le, hilisemale Taani ja Norra kuningale<sup>7</sup>, ütleb Calvin: „Mitte miski ei ole mulle võõram kui lahkhelisid esile kutsuda. Aga inimeste äraspidus ja õelus on endaga kaasa toonud selle, et *evangeelium*, mis peaks olema ühtsuse sidemeks, on saanud rahutuste ajendiks niipea, kui seda evangeeliumi maailmas esile tuuakse. /.../ See on küll tõepoolest õnnetu asi, kui näha üht osa inimestest teistest eraldatuna. Aga nagu on neetud niisugune ühtsus, mis meid liidab Jumala vastu ja meid kõiki temast eraldab, nii on palju parem, kui väike osa inimesi hakkab sajakordselt vastu kogu maailmale

<sup>6</sup> Vt **Saumets** 2004, lk 151; vt ka **Saumets, A.** 2003. Jumalate hukk või religioonide taastand? Mõtteid religioosetest veendumustest poliitika vahendina. – KVÜÖA toimetised, 2. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 133–138.

<sup>7</sup> Vt **Greef, W. de** 1993. The Writings of John Calvin. An Introductory Guide. Grand Rapids, Michigan: Baker Books, 1993, pp. 99–100. [Edaspidi **Greef** 1993]

ja naaseb ikkagi Jumala armu sisse, kui et nad on Jumalaga püsivas ebakõlas selleks, et neil oleks rahu maailmaga.”<sup>8</sup>

Pühitsuse ja kirikukorra teoloogiks tituleeritud Calvin, kelle südame-sooviks oli kogu elu allutamine Jumala korrale ning kes õhtumaises ühiskonnas juba pead tõstva sekulariseerumise ja ohjeldamatu individualismi taustal rõhutas eriliselt Jumala au (*gloire de Dieu*) mõistet<sup>9</sup>, pidas kõige kardetavamaks nähtuseks sõda Jumala vastu, nagu ilmneb tema tekstidest, kus sõja mõistet on kasutatud just sellises seoses.

Oma ajastu kohta suurepärase juriidilise hariduse omandanud Calvinit võiks liialdamata nimetada põhimõttekindlaks ja äraostmatuks juristik. Ta on veendunud, et inimlikku heaolu, rahu ja üksmeelt inimestevahelistes suhetes ei saa osta kooskõla arvelt Jumalaga. Johtuvalt oma kaasaja süngetest kogemustest, mis näitasid kujukalt, kuidas südametunnistusega konflikti minnes ja evangeeliumi reetmise hinnaga kompromisse otsiti, tõdes Calvin: „Elav evangeelium ei eksisteeri lihtsalt niisama koos ilmaliku rahuga!”<sup>10</sup> Soov iga hinna eest rahu säilitada ei saa olla inimestele ettekäändeks, et sulgeda oma südant reformatsioonile.

Siiski oleks Calvini suhtes ülekohtune arvata, et inimeste pingutused ilmaliku rahu nimel jätsid teda ükskõikseks. Hoopis vastupidi – ta oli veendunud, et on olemas inimlik ehk kodanikuvastutus rahu eest ning sellest johtuvad erinevad kristlikud toimimisviisid. Veidi hiljem tuleb lähemalt juttu sellest, et ilmalikule ehk kodanikkonda puudutavale rahule ei olnud Calvini jaoks alternatiiviks mitte niivõrd sõda, kuivõrd just valmidus kannatada tagakiusamist. Et Calvini sõja- ja rahueetikat nende põhijoontes ja omavahelistes seostes paremini mõista, tuleks aga esmalt visandada see üldine ajaloolis-poliitiline kontekst, milles Calvini teoloogilis-eetiline mõtlemine välja kujunes ja paiknes.

<sup>8</sup> Viidatud **Faberi** 2000, S. 83 järgi. (**Faber, E.-M.** 2000. Verantwortung für den Frieden bei Johannes Calvin. – Suche nach Frieden: Politische Ethik in der Frühen Neuzeit I. Brieskorn, N., Riedenaier, M. (Hrsg.). Stuttgart/Berlin/Köln: W. Kohlhammer.) [Edaspidi **Faber 2000**]. Artikli autor tänab kolleeg Mariina Viiat abi eest prantsuskeelsete tekstide eestindamisel.

<sup>9</sup> Vrd **Neuser, W.** 1971. Calvin. Berlin: Walter de Gruyter, S. 10–11. [Edaspidi **Neuser 1971**]

<sup>10</sup> Viidatud **Oberman** 1992, S. 103 järgi. (**Oberman, H.** 1992. Augustinus: Europa afflicta. The Reformation of the Refugees. – Archiv für Reformationsgeschichte, Bd. 83. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus). [Edaspidi **Oberman 1992**]

### 3. Calvin oma ajastu poliitilises kontekstis

16. sajandi I pool, mida õhtumaises kultuuriruumis võiks teatud piirangutega nimetada ka reformatsiooniajastuks, on endaga kaasa toonud sügavale ulatuvaid sotsiaalseid ja poliitilisi tagajärgi nii õhtumaale kui kogu maailmale. Pärast reformatsiooniaja poliitilisi sündmusi ja vaimuloolisi arenguid ei olnud lääne tsivilisatsioon enam endine. Üks olulisi valdkondi, mida muutused puudutasid, oli religiooni ja poliitika vahekord. Viimane hõlmas muu seas ka küsimust ilmaliku võimu ja võimuvahendite, sõjapidamise ja konfliktide lahendamise kohta vägivalla abil või üldisemat sõja ja rahu olemuse mõtestamist.<sup>11</sup>

Calvin elas üleminekuajal keskajast uusaega. Tegu oli riiklike võimuvõitluste, religioossete muutuste ja sotsiaalsete vapustuste tõttu eriti vägivalla- ja sõdaderohke perioodiga. Sõda ei olnud tema jaoks pelgalt teooria, vaid karm tõelisus. Prantsusmaal valitses sel perioodil pikalt François I, kelle ekspansioonipoliitika kiskus suure osa Lääne-Euroopast pikkadeks aastakümneteks sõjategevusse. Prantsuse kuninga ja Habsburgide soost Saksa keisri vahel puhkenud võitlus Itaalia pärast oli üks esimesi sekulaarseid sõdu ülemvõimu pärast Euroopas, millesse kaasati ka teisi Lääne-Euroopa riike.<sup>12</sup> Enamik tollastest konfliktidest olid ajendatud ilmalikest võimuhuvidest ning seetõttu võis Calvin neid ka ühemõtteliselt hukka mõista. Kuid on vähemalt kaks suuremat konfliktivaldkonda – protestantide tagakiusamine Prantsusmaal ja konfessionaalsed pinged Šveitsi aladel –, mis puudutasid vahetult ka Calvinit ning sundisid teda otsima teoloogiliselt põhjendatud vastuseid konfliktides esile kerkinud keerukatele küsimustele, muuhulgas vägivalla kasutamise õiguspärasusele.

Oluline on tõsiselt võtta Calvini reformatoorse läkitusteadvuse laiaulatuslikkust: ta ei määratlenud oma tegevust pelgalt reformaatorina Genfis, vaid see linn oli talle omamoodi sillapeaks reformatsiooni levitamisel mujal Euroopas, ennekõike enda sünnimaal. Heiko Obermann on Calvini missiooni kohta tabavalt öelnud, et ta mõtestas end Genfis paikneva sõdurina, kes samal ajal juhib ohvitserina Euroopa armeed<sup>13</sup>. Sellises olukorras võttis Calvin väga tõsiselt erinevaid poliitilisi väljakutseid, sh ka oma ajastu konflikte ja sõdasid.

<sup>11</sup> Sel perioodil aset leidnud religiooni ja poliitika teoreetilise lahutamise algusest ning sellega seoses ka kirikliku-ühiskondliku korra ning sõda ja rahu puudutavate tõekspidamiste (õiglase sõja teooria) muutumisest lähemalt vt **Saumets** 2004, lk 151–159.

<sup>12</sup> Vt **Saumets** 2004, lk 156; vt ka **Labruno, G.; Toutain, Ph.** 2000. Prantsusmaa ajalugu. Tallinn: Valgus, lk 46–50.

<sup>13</sup> Vt **Oberman** 1992, p. 102.

### 3.1. Protestantide usulis-poliitiline olukord Prantsusmaal

Protestantide olukord Prantsusmaal oli alates 1534. aasta lõpust üsna halb. Üheks tagakiusu ajendiks oli nn plakatifäär (*Affaire des placards*) ja sellele järgnenud verised sanktsioonid<sup>14</sup>, sest kuningas suhtus protestantidesse, keda tollal nimetati Prantsusmaal *Luthériens* (luterlased), kui avaliku korra ning religiooni rikkujatesse, mässajatesse, kelle hukkamine ei vajanud kehtivate seaduste järgi mingit moraalselt ega teoloogilist õigustamist. Nii vallandus protestantide esimene süstemaatiline tagakiusamine Prantsusmaal. Kulminatsiooniks oli 21. jaanuaril 1535 toimunud suur „tuleprotsessioon”, mille käigus pidas kõne ka François I ja tuleriidal põletati kuus mässulist ning koos nendega ka suur hulk „luterlikke” raamatuid<sup>15</sup>.

29. jaanuaril 1535 välja antud kuninglik edikt nägi ette hereetikute põlu alla panemise ja ka hävitamise (*extermination*). Repressioonid olid siiski suunatud vaid prantslastest „luterlaste” vastu – sakslastele lubati selgesõnaliselt kuninga armulikkust ja segamatut elu Prantsusmaal. Kuna Rooma missa põlgamist ei käsitletud ketserluse, vaid mässuna, jäid saksa protestandid tagakiusust puutumata. Kuninga salliv suhtumine saksa protestantidesse oli tingitud soovist saada Saksa protestantlikud vürstid oma poliitilisteks liitlasteks võitluses keiser Karl V vastu. 1. veebruaril 1535 kirjutas François I saksa riigiseisustele avaliku kirja, milles kaitses end kolme levima hakanud etteheite eest: salasepitsused türklastega, kirikukontsiili nurjamine ja saksa protestantide tagakiusamine seoses plakatifääriga, mille algatajaid süüdistas

<sup>14</sup> Ööl vastu 18. oktoobrit 1534 riputati Pariisis ja veel mõnes linnas üles plakatid, mis kandisid pealkirja „Tõeline artikkel paavstliku missa hirmsate, suurte ja talumatute kuritarvituste kohta” ning nimetasid paavsti ja tema „ussisugu” valetajateks ja jumalateotajateks. Üks selline plakat riputati isegi kuninga Ambois’ lossi magamistoa uksele. Plakati koostajaks oli Antoine Marcourt, usupõgenik Lyonist, kes tegutses pastorina Šveitsis asuvas Neuchâtelis, kus plakatid ka trükiti. Reaktsioon protestantide kergemeelsele avantüürile oli ootamatult karm: François I, keda toetasid Sorbonne’i teoloogid, parlament ja koguni mitmed humanistid, lasi 24 kahtlustatavat piinata ja seejärel tuleriidal põletada. 52 protestanti põgenesid kohtu eest maapakku. Hukatute seas oli ka Calvini sõber, kaupmees Etienne de la Forge, kelle majas ta tihti viibis. Kuigi Calvin ise afääris vahetult ei osalenud, oli ka tema elu Prantsusmaal hädaohus ning ta põgenes Martianus Lucianuse valenime kasutades välismaale, jõudes pärast lühikest peatust Straßburgis 1535. aasta jaanuaris viimaks Šveitsis asuvasse Baselisse. Vt **Neuser**, 24–25; **Kirchner**, H. 1987. Reformationsgeschichte von 1532–1555/1566: Festigung der Reformation, Calvin, Katholische Reform und Konzil von Trient. [Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen, II/6], Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, S. 139; **Stauffer**, R. 1993. Johannes Calvin. – Die Reformationszeit II. [Gestalten der Kirchengeschichte, Bd. 6]. Greschat, M. (Hrsg.), Stuttgart/ Berlin/Köln: Verlag W. Kohlhammer, S. 215–216 [Edaspidi **Stauffer** 1993]; **Link**, Chr. 1994. Widmungsschreiben der Institutio (1536). – Calvin-Studienausgabe (CS). Bd. 1.1: Reformatorische Anfänge 1533–1541. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, S. 60–61; **Greif** 1993, pp. 24–25.

<sup>15</sup> **Kirchner** 1987, S. 139.

ta mässamises. Nii õnnestus kuningal vahepeal katkenud sidemed Saksa protestantlike seisustega taastada, kuigi loodetud poliitiline ja usuline lähenemine jäi toimumata. Tagantjärele võib öelda, et ka plakatiafäär võis olla prantsuse protestantide vastus nii saksa protestantide kompromissivalmidusele kui ka Prantsuse kuninga kahepalgelisusele, kes oli käitunud üksnes poliitilistest huvidest ajendatult ning ei kavatsenudki loobuda „hereesia” vägivaldsest tõrjumisest, mis võttis juba õige pea järjest konkreetsemaid piire.<sup>16</sup>

Prantsuse protestandid olid sattunud olukorda, kus nad hakkasid juba kaotama lootust, et neid keegi kaitseb ja toetab. Johann Sturm, Collège de France'i õppejõud ja Wittenbergi ning Prantsusmaa suhete vahendaja, lootis, et tagakiusust hoolimata jääb evangeelne tõde siiski kestma. 1535. aasta märtsis kirjutas ta Straßburgi reformaator Martin Bucerile: „Mitte kunagi varem ei ole ma paremini mõistnud salmi „Kuninga süda on Jumala käes”, sest keset tuleriitu mõtleb ta kiriku reformile /.../ Kui te näeksite neid vangistamisi, neid tuleriitu, neid pisaraid, siis te mõistaksite, et ma ilma põhjuseta ei soovi Teie ja Melanchthoni reisi [Prantsusmaale]. Praegu ähvardavas ohus on viivitamatu abi absoluutselt hädavajalik. Vastased piiravad ja avaldavad survet kuningale, kelle meeled ei ole veel otsust langetanud /.../ Mul on põhjust loota, et uskujate jaoks nii ohtliku olukorra eest saab vähem vastutavaks teha kuninga isiklikku otsust kui tema igati parteiliste nõunike laimavaid ettekandeid /.../”<sup>17</sup>

Sakslastelt oodatud abi asemel tuli see hoopis Baselis paguluses elavalt Calvinilt. Plakatiafäärile järgnenud tagakiusus hukkusid ka mitmed Calvini sõbrad ja nende mälestuseks ning teiste tagakiusatute kaitseks võttis Calvin sõna, adresseerides oma dogmaatilise peateose „*Institutio christianae religionis*” apologetilise eessõna kuningas François I-le. Teda õhutas sulge haarama vaenatud protestantliku kiriku ja kristlaste saatus. Valesüüdistused ja laimukampaaniad, ennekõike aga märtrite suur hulk sundisid jurist Calvinilt avalikkuse ette astuma, nagu ta meenutab aastaid hiljem (1557) oma „Psalmide” eessõnas: „Mulle näis, et ma pidin kogu minu käsutuses oleva jõuga selle vastu tõusma, vastasel korral oleks minu käitumine olnud andestamatu, sest kui ma oleksin vaikinud, oleksin ma silma paistnud oma truudusetusega /.../ Ja see oli põhjus, mis mind ajendas avalikustama oma *Institutio*’t. Esiteks, et minu vastusega kaitsta teiste poolt laiali külvatud pahatahtlike etteheidete eest mu vendade haavatud au, kelle surm oli Issandale meelepärane. Siis aga ka selleks, et teised rahvad [ennekõike Saksa vürstid] oleksid täidetud mingistki kaastundest ja murest nende [prantsuse

<sup>16</sup> Vt Neuser 1971, S. 24–26; Kirchner 1987, S. 139–140; vrd ka Greef 1993, p. 196.

<sup>17</sup> Viidatud Linki 1994, S. 61 järgi.

protestantide] suhtes, seda enam et neidsamu koledusi võidakse peatselt korda saata ka paljude teiste vaeste inimeste vastu.”<sup>18</sup>

Kuningale pühendatud reformatsiooni apoloogias püüdis Calvin oskustlikult argumenteerides ja avalikule arvamusele apelleerides näidata, et prantsuse protestandid ei levita mingit poliitilist mässumõtet, vaid kuuletuvad üksnes Jumala sõnale, millele peaks ju alluma ka kuningas<sup>19</sup>. Verisest tagakiusust hoolimata jäi Calvini suhtumine vägivaldsesse vastupanusse ühemõtteliseks. Lihtsa kristlasena, kes ei kuulu kõrgeadlike hulka ega kannu oma õlgadel ülikonna võimupiirese kuuluvaid kohustusi, mille seas on ka „kurjade karistamine” ja üldiste hüvede ning korra kaitsmine sõjapidamise kaudu, valis ta ise vägivaldliku tee ja jälgis valutava südamega „usuvendade mõtlematut kirge, kes uskusid, et vägivaldla abil on võimalik saavutada vabadust, mida tuli otsida hoopis teisel moel”<sup>20</sup>. Teatud mõttes võib Calvini seisukohti evangeelse ja poliitilise vabaduse ning õige südameusu kaitsmise ühildamatusest poliitiliste ja sotsiaalsete õiguste eest võitlemisega võrrelda Lutheri suhtumisega Saksamaa talupoegadesse. Viimane püüdis 1520. aastate keskel manitseda alluma ilmalikule ülikonnale ning hoiduma mässamisest ja iga-sugustest katsetest valitseda maailma evangeeliumi abil<sup>21</sup>. Erinevuseks on

<sup>18</sup> Viidatud Linki 1994, S. 62 järgi.

<sup>19</sup> Calvin pöördus kuninga kui humanistlikult haritud kristlase poole, meenutades talle õiglase võimukasutuse kõrgeimat voorust – leebust. Calvini kirjutise esimene ja tähtsaim eesmärk oli vangistatud, põlu alla pandud ja tapetud usukaaslaste rehabiliteerimine. Calvin püüdis kuningat selles veenda, et prantsuse evangeelsed kristlased ei ole sellised poliitilised mässajad nagu näiteks Münsteri ristijateriigi radikaalsed liikmed, vaid oma riigi lojaalsed kodanikud. Calvin võttis teeside kaupa kokku katoliikliku poleemika reformatoorse liikumise vastu ja lükkas need siis punkti haaval ümber: evangeelne õpetus ei ole uus ja hermeetiline, vaid rajaneb Pühakirjal ning on kooskõlas kirikuisade õpetusega ning kirikliku traditsiooniga. Calvin esitas süütava kõne nn varjatud kiriku kaitseks, mille tõelist kuju on võimalik ära tunda üksnes Jumala Sõna jutlustamises ja sakramentide õiges kasutamises. Seda varjatud kirikut on aga kõikidel aegadel ekslikult süüdistatud rahutuste tekitamises ja rahva eksitamisest. Calvin kinnitas kuningale, et Prantsuse evangeelsetel kristlastel ei ole revolutsioonilisi kavatsusi ja nad ei kujuta riigi jaoks mingit ohtu. Pühenduskirja olulisusest kõneleb tõsiasi, et see on lisatud *Institutio* kõikidele hilisematele väljaannetele ning selle mõju ulatus kiiresti Prantsusmaa piiridest kaugemale. Vt Link 1994, S. 63; Kirchner 1987, S. 104; Neuser 1971, S. 26–27. Pühenduskirja teksti vt Calvin-*Studienausgabe* (CS) 1994, Bd. 1.1.: Reformatorische Anfänge (1533–1541). Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, S. 66–107 [Edaspidi CS 1994, Bd. 1.1.]; Smidt, U. (Hrsg). 1972. Johannes Calvin und die Kirche. Ein Lesebuch mit Texten und Themen. Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk, S. 68–73.

<sup>20</sup> Need sõnad kirjutas Calvin 1561. aastal Prantsusmaa evangeelsetele kristlastele; viidatud Faberi 2000, S. 85 järgi.

<sup>21</sup> Vt ka Saumets 2004, lk 165–167.



siiski see, et Calvin oli nendega, kellele ta vägivallatustest jutlustas, märksa lähedamalt seotud kui Luther talupoegadega<sup>22</sup>.

Tõsi küll, pärast François I surma (1547), kui troonile tõusis tema poeg Henry II, kes jätkas oma isa protestantidevastast poliitikat<sup>23</sup> ja kelle valitsusajal hakkas pead tõstma ka võimuvõitlus erinevate dünastiatega, mis viis Prantsusmaa pärast tema surma ka kodusõtta, omandas Calvini poliitiline aktiivsus uue mõõtme. 1550. aastaste lõpus pöördus Calvin esmakordselt ametlikult Prantsuse kõrgeaadli poole<sup>24</sup>, asudes oma elu lõpuaastatel toetama riigipöördeplaane, mille etteotsa pidid tõusma protestantidega liitunud või neisse vähemalt soosivalt suhtuvad dünastiatega esindajad.<sup>25</sup>

<sup>22</sup> Vt **Scholl, H.** 1976. *Reformation und Politik. Politische Ethik bei Luther, Calvin und den Frühhugenotten.* Stuttgart/Berlin/Köln: Verlag W. Kohlhammer, S. 63. [Edaspidi **Scholl 1976**]

<sup>23</sup> Henry II asutas nn põletamiskambri (*chambre ardente*), kus aastatel 1547–1550 lange-tati üle 500 süüdimõistva otsuse „ketserlike jumalateotuste ja korra- ning rahurikkujate vastu selles kõige kristlikumas kuningriigis”. Kuningas ei karmistanud ketseriteseadusi sugugi vaid kirikujuhtide survele, vaid kirikliku autoriteedi säilitamine pidi teenima ennekõike monarhistliku absolutismi tugevdamist. Kuningas ei mõistnud end pelgalt kiriku kaitseisandana, vaid tahtis olla ka kiriku valitseja. Kiriku esindajad protesteerisid ketserite süüdimõistmise vastu ilmalikes kohtutes, nii et kuningas pidi kohtute töösse kaasama ka vaimulikud kohtunikud. Üksnes need ketserid, keda ei süüdistatud mingil põhjusel mässamises, jõudsid vaimuliku kohtu ette. Selline eristamine sai olla vaid meelevaldne. Protestandid olid kibestunud, sest neil ei olnud kõrgemat kohtuinstantsi, kuhu edasi kaevata. Põgenenud ketserite vara konfiskeeriti, evangeelsete kirjutiste levitamise eest karistati karmilt, pealekaebamise eest tasuti süüdistusest vabastamisega. Kõigele sellele vaatamata levis ennekõike Calvini vaadetest mõjutatud protestantism Henry II valitsusajal jõudsalt. 1561. aastal oli Prantsusmaal hinnanguliselt 2150 protestantlikku kogudust, kuhu kuulus ligi kolm miljonit inimest (Prantsusmaa tollane rahvaarv ulatus 20 miljonini). Vt **Neuser** 1971, S. 100–102; vt ka **Kirchner** 1987, S. 140–141; vt ka tekstinäidet (Calvini kiri Bullingerile 1559. aastast, milles ta kirjeldab värvikalt tagakiusude kulgu): **Smidt** 1972, S. 110–111.

<sup>24</sup> Tema adressaatide seas olid muuhulgas ka Navarra kuningas Antoine de Bourbon ja François d’Andelot de Coligny (admiral Gaspard de Coligny noorem vend ja hugenottide üks juhte Prantsusmaa religioonisõdade ajal). François d’Andelot kaitses oma võimupiirkonnas protestantlikke jutlustajaid, lubas neil oma majas jumalateenistusi pidada. Kuningas Henry II lasi ta vangistada avaliku kriitika tõttu missa vastu. Calvin saatis Melunis vangis olevale François’le 1558. aastal julgustava kirja. Vt tekstinäiteid: **Calvin, J.** 1939. *Von der Tapferkeit des Glaubens. Briefe Johannes Calvin an Hugenotten.* Weber, O. (Hrsg.). Berlin: Furche Verlag. [Edaspidi **Calvin 1939**] Vt ka **Neuser** 1970, S. 105–106.

<sup>25</sup> Nimelt oli Prantsusmaal pärast Henry II ootamatut surma 1559. aastal tekkinud selline olukord, et noor kuningas François II oli abielusidemete kaudu sõltuvuses katoliiklikust de Guise’ide hertsogisuguvõsast, kelle käes oli faktiliselt kõrgeim võim Prantsusmaal. Kui François II 1560. aasta detsembris järeltulijata suri, tõusis troonile tema kümneaastane vend Charles IX, kes allus oma ema Catherine di Medici regendivalitsusele. Calvini õpetuse poolehoidjate hulka kuulus tollal ka juba kõrgeaadli esindajaid, näiteks Navarra kuninganna Jeanne d’Albret ja tema abikaasa Antoine de Bourbon, prints Louis de Condé-Bourbon ning vennad Coligny’d. Nii otsustas Calvin panustada Navarra kuningale Antoine’le, et too

Calvin kirjutas protestante soovivale Navarra kuningale Antoine'le, kes kuulus oma abikaasa Jeanne d'Albret' kaudu Prantsuse kuninglikku perekonda, et too võtaks eelseisval notaablite koosolekul ette konkreetset sammud tagakiusude lõpetamiseks. Calvin nägi siin võimalust, kuidas legaalsel moel saavutada usulist sallivust ja juhtida Prantsusmaa reformatsiooni teele. Navarra Antoine, keda Calvin oleks meelsasti näinud Prantsuse riiki juhtimas, oli aga valmis üksnes oma riigis protestantidele kaitset pakkuma. Ent kui troonile tõusis alaealine Charles IX, jäi Antoine taas passiivseks ning loobus Catherine di Medici kasuks oma võimalusest moodustada regendivalitsust.<sup>26</sup>

Keset kõige karmimat usulist jälitamist toimus tegelikult Prantsusmaa *reformeeritud kiriku* süünd. Calvini mõjul sai „istutatud kogudustest” (*églises plantées*) „organiseeritud kirik” (*église dressée*). 25.–29. mail 1559 kogunes umbes 70 saadikut Prantsusmaa kaheteistkümnest kogudusest Pariisis esimesele rahvuslikule sinodile, kus võeti vastu ka usutunnistus (Calvini visandatud *Confession de foi*, mida hiljem nimetati *Confessio Gallicana*<sup>27</sup>) ja kirikukord (*Discipline ecclésiastique*)<sup>28</sup>.

1559. aasta on pöördelise tähendusega: just sel aastal hakkas vaimulik usuvõitlus muutuma poliitiliseks võimuvõitluseks. Calvin hindas neid sündmusi nii poliitiliselt kui vaimulikult kainelt ning hoiatas vägivalda eskaleerumise

---

paneks Catherine di Medici juures maksuma oma õiguse kaasregendivalitsusele. Sisuliselt oleks sellega kaasnenud kainelt läbimõeldud riigipööre, millele Calvin oleks tõenäoliselt oma autoriteediga toetust avaldanud. Vt **Scholl** 1976, S. 106; vrd ka **Mühlen, K.-H. zur** 1999. Reformation und Gegenreformation. Teil II [Zugänge zur Kirchengeschichte, Bd. 6]. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 68–69 [Edaspidi **Mühlen** 1999]; **Greef** 1993, S. 70; **Neuser** 1971, S. 105–106.

<sup>26</sup> Vt **Neuser** 1971, S. 105–107.

<sup>27</sup> Viimased kaks, 39. ja 40. artikkel, sisaldavad hugenottide seisukohti riigi kui Jumala tahte kohaselt seatud ja korrasldatud organisatsioonivormi kohta, samuti ülikonnale antud ülesandeid, sealhulgas ka nende nn mõõgameelevalla põhjendamist (39. artikkel). Usklikud peavad alluma ametikandjate seadustele ja korraldustele, täitma kõiki kodanikukohustusi ning kandma vabatahtlikult kuulekuse iket ka juhul, kui ülikond on uskmatu – seda muidugi eeldusel, et Jumala ülemvalitsus jääb puutumata. Hukka mõistetakse kõik need, kes ülikonnale vastu hakkavad, uusi ja segadust tekitavaid ühiskondlikke formatsioone (näiteks varaühistust) luua püüavad ja kehtivat õigusemõistmise korda rikkuda tahavad (40. artikkel). Vt teksti: **Steubing, H.** (Hrsg.) 1985. Bekenntnisse der Kirche. Bekenntnistexte aus zwanzig Jahrhunderten. Wuppertal: R. Brockhaus Verlag, S. 133. [Edaspidi **Steubing** 1985]

<sup>28</sup> Vt **Kirchner** 1987, S. 141; **Mühlen** 1999, S. 68. Smidt viitab huvitavale daatumite ja faktide kombinatsioonile: just Calvini 50. sünnipäeval (10. juuli 1559) sai Prantsuse kuningas Henry II turniiril surmavalt vigastada. Enne seda oli ta aga andnud kõikidele Prantsusmaa kohtutele kuningliku korralduse karmistada protestantide tagakiusamist ja hävitamist. „Ja just see kuningas Henry II surma-aasta on Prantsusmaa protestantliku kiriku sünniaasta, mis kirikuna leidis kavandamist Pariisi sinodil.” (Joseph Chambon; viidatud **Smidti** 1972, S. 108 järgi).

eest. Kuid ta ei suutnud ära hoida protestantide politiseerumist. Tema enda religioonipoliitika, mis oli ette näinud Antoine' tõusu troonile ja tema võimu igakülgselt toetamist Prantsuse protestantlike seisuste ning Saksa protestantlike vürstide poolt, oli Navarra Antoine kõhklemise tõttu karile jooksnud. Kuid Calvin ei tõmbunud poliitikast pettununa kõrvale, vaid püüdis käivitunud protsesse suunata seda enam sõna abil. Ta manitses väsimatult protestantlikke ülikuid, et nad ei kasutaks vägivallavahendeid, isegi kui küsimus on enesekaitstes. Kõige selgemalt tuleb see nõudmine esile seoses 1560. aasta märtsis Amboise'is toimunud protestantide ülestõusuga, millega püüti nõrgendada Guise' de mõju kuningale. Vastuhakk suruti maha ja paljud protestandid hukkusid. Calvin, kellelt küsiti seoses kavandatava ülestõusuga nõu, hoiatas selgesõnaliselt selle eest, et tagakiusatud protestantismile ei loodaks Prantsusmaal mingeid poliitilisi eeliseid vägivalda abil. Alates Amboise' rahutustest on Prantsuse protestante nimetatud hugenottideks (*hugenauds*).<sup>29</sup>

Oma arvututes kirjades julgustas ja trööstis Calvin kannatavaid Prantsusmaa usukaaslasi. Kusjuures see, et Calvin kutsus usklikke üles avalikule usutunnistamisele, kuulub kalvinistliku vagaduse iseärasuste hulka<sup>30</sup>. Ta teadis väga hästi, et Prantsuse protestante ootavad ees kannatused ja märterlus. Kuid Jumala riigi edasimineku oli Calvini jaoks kõrgem eesmärk kui üksikinimese saatus. Nii juhtis ta oma kirjades tähelepanu usklike kohustusele elada Jumala auks ja tuletas neile meelde veendumust, et pärast surma astutakse igavesse ellu. Siiski ei kutsunud ta kedagi üles fanaatilisele usukangelaslikkusele, vaid pakkus neile, kel märterluseks jõudu ei jätkunud, võimalust leida usupõgenikuna Genfis kaitset. Samuti püüdis ta anda nendele, kes tema poole pöördusid, endise juristina õigusosalast nõu, kuidas end kohtus paremini valesüüdistuste eest kaitsta.<sup>31</sup>

Jurist Calvinil oli ka märksa inimlikum ja südamlikum pool, mis tuli esile näiteks tema kirjades vangistatud ja surma mõistetud üliõpilastele Lyonis<sup>32</sup>. Ta reageeris nende hirmudele, julgustas neid, kinnitas neile iseenda ja kogu-

<sup>29</sup> Protestantide poliitilised juhid plaanitsesid röövida kuningas François II-st, et teda katooliklike Guise' de mõju eest kõrvale toimetada. Vandenõu läks luhta ja sellele järgnesid verised repressioonid mässuliste vastu: tabatud vandenõulased hukati ja nende surnukehad riputati hoiatuseks Amboise'i lossi müüridele. Vt **Mühlen** 1999, S. 69; **Greef** 1993, S. 70–71.

<sup>30</sup> Selles kontekstis väärivad tähelepanu 1552. ja 1553. aastal Lyoni vangidele kirjutatud kirjad, aga ka 1555. aastal Poitiers' usklikele, 1559. aastal Metzi usklikele ja 1561. aastal Air-en-Provence'i saadetud kirjad. Tekstinäiteid vt **Calvin** 1939, S. 3–17.

<sup>31</sup> Vt **Neuser** 1971, S. 101–102.

<sup>32</sup> Viis Prantsusmaa lõunaosas pärit ja Lausanne'is õppinud üliõpilast vahistati Lyonis, kui nad olid teel kodumaale. Hiljem lisandus neile veel üks üliõpilane. Calvin kirjutas neile mitu kirja (aastatel 1552 ja 1553). 16. mail 1553 surid üliõpilased märtritena. Vt tekstinäiteid **Calvin** 1939.

duse toetust ning kutsus üles usaldama Jumala juhtimist. Kui aga ilmnes, et kõik inimlikud jõupingutused üliõpilaste elu päästa osutusid asjatuks, tunnistas Calvin ausalt olukorra väljapääsmatust ning valmistas üliõpilasi hinge- hoidlikult ette, kuidas oma tõekspidamistest loobumata ja usku kaotamata lõpuni vastu pidada.<sup>33</sup>

Kui prantsuse protestantismi ridades hakkasid pead tõstma radikaalsed vaated ning üha rohkem kostus kogudustest häáli, mis ütlesid, et usu kaitsmiseks ja säilitamiseks ei saa enam vägivallast hoiduda ning ülikonna terrorile tuleb relvadega vastu hakata<sup>34</sup>, jätkas Calvin väsimatult avaliku usutunnistuse propageerimist, kuid rõhutas ühtlasi ka kohustust kannatlikult püsima jääda Jumala usaldamises ja kannatustes<sup>35</sup>. 1561. aasta aprillis admiral Gaspard de Colignyle kirjutatud kirjas võttis Calvin oma senise suhtumise vägivalda ja ka tulevikukartused kokku järgmiste sõnadega: „Kui me valaksime kasvõi ühe tilga verd, tekiks sellest niisugune torm, mis ujutaks üle kogu Euroopa. Nii olgu sada korda parem, et me hukkuksime, kui et annaksime põhjust kristlust ja evangeeliumi niisugusesse teotusse tõugata”<sup>36</sup>.

Protestantlikule ülikonnale pani Calvin ühes 1559. aastal kirjutatud läkituses südamele, et nad tagakiusamises vankuma ei lööks ja oma usku ei reedaks: „Mida kõrgemal auastmel keegi seisab, seda enam peab ta mõtlema, et ta on kohustatud asjaga edasi minema ja ennast mitte peitma, kui häda käes. Aadlikud ja rikkad, seisusega inimesed, ei peaks ennast soosituteks pidama,

<sup>33</sup> Vt tekstinäiteid **Calvin** 1939, S. 8–12.

<sup>34</sup> 1559. aastal kirjutab Calvin oma kirjas Bullingerile: „/.../ Provence’is ründas rahvas usklike vägivaldselt mõõkadega ja nood hakkasid end kaitsma. Seni on nad olnud võidukad ja vaid üksikud on tapetud, kuigi nad oleksid võinud oma vaenlased viimse meheni ära tappa. Usklikke Normandias on meil õnnestunud seni veel raamides hoida, kuid võib tõsiselt karta, et ka nemad haaravad relvad, kui neid ülemäära survestatakse. Tuleb Jumalat paluda, et ta oma imelises helduses ja tarkuses tormivooge vaigistaks /.../” Viidatud **Smidti** 1972, S. 111 järgi.

<sup>35</sup> Vt **Neuser** 1971, S. 104–105. Siinkohal üks näide ühest 1559. aasta lõpul koostatud lohutuskirjast: „Kui teie vaenlased teid hävitada tahavad, siis on Jumal omalt poolt neile selle väe andnud üksnes selleks, et teie usku proovile panna. Tal on lugematul arvul vahendeid kogu nende raevu maha suruda, kui ta näeb, et te oma vankumatusega tema nime austate. Kui teid on selliseks proovilepanekuks kutsutud, siis ei jää teil midagi muud üle kui oma usku tunnistada, nagu Jumal seda teilt nõuab, nagu ohvrit, mis temale on meelepärane, kuigi maailm seda põlgab ja teie lihtsameelsust pilkab. Ja kui see peab nii olema, et teid ohverdatakse teie tunnistuse tugevdamise pitsarina, siis võtke kokku julgus kõikide kiusatuste ületamiseks, mis teid sellest lahutab. /... / Hetkel piisab sellest, kui teile meelde tuletada, et kõik rõhutamised, mis kirikut tabavad, on selleks, et äravalitute usku proovile panna /.../” Viidatud **Smidti** 1972, S. 112 järgi.

<sup>36</sup> Viidatud **Opitzi** 2009, S. 69 järgi. (**Opitz, P.** 2009. *Leben und Werk Johannes Calvin*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht), S. 139–140; vt ka **Mühlen** 1999, S. 69; **Neuser** 1970, S. 105.

vaid hoopis ära tundma, et Jumal on neid [kannatusteks] ära valinud, et nende läbi oma nimele veel rohkem au teha. /.../ Ma ei arva, et te peaksite end tahtlikult ja ettevaatamatult tagakiusajate hundilõugade kätte andma, aga hoiduge selle eest, et te ei eralduks meie Issanda Kristuse karjast, et oma risti vältida. Kartke kiriku killustamist rohkem kui kõiki selle maailma surmaviise!”<sup>37</sup>

1561. aastal üllitas Calvin oma Taanieli raamatu põhjal peetud loengud, millele ta kirjutas 18. augustil pühenduskirja „Kõikidele vagadele Jumala austajatele, kes igatsevad selle järele, et Kristuse riik saaks Prantsusmaal õigel teel kehtestatud”. Selles on öeldud väga teravaid sõnu türannide vastu, kes kirikut rõhuvad, kuid ka nüüd ei poolda Calvin lahendusena allumatust.<sup>38</sup>

Vahetult pärast Calvini Taanieli-kommentaari trükkis ilmumist kutsuti humanistlikult meelestatud riigikantsleri Michel de L'Hôpitali eestvedamisel 1561. aasta septembris kokku Poissy kogunemine, mille eesmärgiks oli katoliiklaste ja protestantide lepitamine. Kokkusaamise tulemuseks oli hoopis pingete teravnemine ja 1. märtsil 1562 ründasid katoliiklikud jõud Guise' de eestvedamisel Vassys (Champagne) hugenotte, kes olid 17. jaanuaril 1562 välja antud St. Germain-en-Laye ediktiga saanud riigis piiratud tunnustuse, sealhulgas õiguse korraldada sinodeid ja pidada jumalateenistusi ka väljaspool linnu. Hugenotte rünnati ajal, mil nad pidasid koosolekut. Hukkus vähemalt 60 ja haavata sai üle 250 hugenoti.<sup>39</sup> Vassy veresaun vallandas aastakümneid kestnud verise hugenotisõja ehk poliitilis-dünastilise võimuvõitluse perioodi, millega prantsuse protestantide saatus oli lahutamatult seotud. Ususõja lõpetas alles Nantes' edikt 1598. aastal.

Esimese religioonisõja puhkemisel suhtus Calvin soosivalt protestantide sõjalisesse toetamisse, nagu ilmneb tema 1562. aastal erinevatele adressaatidele (näiteks Heinrich Bullingerile Zürichis, ent ka erinevatele prantsuse kõrgeadli esindajatele) saadetud kirjadest<sup>40</sup>. Kuid olukorras, kus tuli valida võitluse jätkamise või protestantidele ebasoodsana tunduva rahu vahel, jäi ta ka oma elu lõpuaastatel kindlaks varasemale veendumusele: „Minu nõu jääb alati selliseks, et mitte haarata relvade järele ja pigem näha kõiki langemas, kui et olla veel kord sunnitud läbi elama niisuguseid kurje rahunusi”<sup>41</sup>.

<sup>37</sup> Viidatud **Smidti** 1972, S. 113 järgi.

<sup>38</sup> Vt **Greef** 1993, p. 109; **Neuser** 1971, S. 107.

<sup>39</sup> Vt **Greef** 1993, p. 76; **Stauffer** 1993, S. 227.

<sup>40</sup> Vt **Greef** 1993, S. 76–77.

<sup>41</sup> Viidatud **Faberi** 2000, S. 86 järgi.

### 3.2. Olukord Šveitsi Liidus

Šveitsis tekkis alates 1520. aastate keskpaigast ikka ja jälle konfessionaal-seid pingeid ja tuli ette vägivaldseid kokkupõrkeid katoliiklike sisekantonite ja reformatsiooniga ühinenud alade vahel<sup>42</sup>. Erinevate konfessiooniparteide esindajad otsisid endale liitlasi nii naabrusest kui ka väljastpoolt Šveitsi Liitu<sup>43</sup>. Katoliiklike sisekantonite koostöö katoliiklike Habsburgidega ajendas reformaator Huldrych Zwinglit andma Zürichi ülikonnale nõu kasutada sõjalisi vahendeid. Konfessiooniparteide konflikt eskaleerus järk-järgult ning viis kodusõja puhkemiseni (I ja II Kappeli sõda aastatel 1529 ja 1531).<sup>44</sup>

<sup>42</sup> 16. sajandi I veerandil kuulus Šveitsi Liitu kolmeteist iseseisvat ja täisõiguslikku kantonit, neist kaheksa olid nn vanad paigad (*Alte Orte*): juba 13. sajandil sõlmisid omavahel „igavese liidu” nn algkantonid Schwyz, Uri ja Unterwalden, 14. sajandil liitusid nendega veel Luzern, Zürich, Zug, Glarus ja Bern. 15. sajandi lõpul ja 16. sajandi alguses liitusid „vanade paikadega” Fribourg, Solothurn, Basel, Schaffhausen ja Appenzell. Vt **Gäbler**, U. 1985. Huldrych Zwingli. Eine Einführung in sein Leben und sein Werk. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, S. 11–16. [Edaspidi **Gäbler** 1985] 1526. aastal toimunud Badeni disputatsioonil mõistsid viis „vanade paikade” hulka kuuluvat katoliiklikku sisekantonit ja neile lisaks veel Glarus, Solothurn, Freiburg ja Appenzell hukka Zwingli reformatoorse õpetuse, mida omakorda toetasid „vanade paikade” hulka kuuluvad Zürich ja Bern ning lisaks veel Basel ja Schaffhausen. Tulemuseks oli Šveitsi Liitu lõhenemine 1520. aastate teisel poolel kaheks konfessionaal-seks parteiks, nende võitlus väiksemate õigustega liidumaade ja nn liidetud paikade konfessionaalse kuuluvuse nimel, konfessionaalsete liitude loomine ja viimaks ka religioonisõda. Vt **Gäbler** 1985, S. 103–106.

<sup>43</sup> Reformatsiooni lipulaev Zürich sõlmis juba 1527. aastal Konstanziga reformatsiooni kaitseks õigusliku lepingu (*Christliche Burgrecht*). Selliseid lepinguid sõlmiti 1528. aastal Berni ja St. Galleniga, 1529. aastal Baseli, Schaffhauseni, Bieli ja Elsassi asuva Mülhauseniga. Viis katoliiklikku sisekantonit tundsid end sissepiiratult ning otsisid toetust välismaalt. 22. aprillil 1529 sõlmiti leping (*Christliche Vereiniging*) Austria kuninga Ferdinandiga. Vt **Gäbler** 1985, S. 110.

<sup>44</sup> 1529. aasta mais visandas Zwingli koos ohvitseridega ülikonna jaoks sõjaplaani (*Ratschlag über den Krieg*), kus õigustati nii katoliiklike kantonite sõjalist ründamist kui käsitleti ka konkreetseid poliitilisi ja sõjalisi meetmeid. Zwingli sõjaplaan põrkus küll esialgu suurele vastuseisule Zürichis ja eriti Bernis, kuid Zwinglil õnnestus see tagasiastumise-ga ähvardades murda ja katoliiklastele sõda kuulutada (I Kappeli sõda). Berni ja Zürichi ligi 30000 mehest koosnevale ühiväele astus vastu austerlaste poolt hätta jäetud, vaid 9000 sõdurist koosnev sisekantonite vägi. Erinevatel põhjustel sõlmiti vaenupoolte vahel 26. juu-nil 1529 Kappeli maarahu, kusjuures eirati Zwingli nõutud läbirääkimis- ja rahutingimusi ning ambitsioonikat plaani uuendada usuliselt kogu Šveitsi Liitu. Rahulepingu erinev tõlgendamine viis reformatsiooniga ühinenud kantonid omavahel tülli ning Zwingli püüdis viia Zürichit uue sõjategevuse alustamiseni, kuid Bern oli nõus vaid majandusblokaadiga. See vastuolu tõi kaasa evangeelse leeri ühtsuse lagunemise, mida kasutasid ära katoliiklikud kantonid, kuulutades 1531. aasta oktoobris ise ootamatult Zürichile sõja (II Kappeli sõda). Ootamatust rünnakust tabatud Zürichi mobilisatsioon ebaõnnestus ning 11. oktoobril kaotas nende 3500-meheline vägi kahekordses arvulises ülekaalus olnud vastasega võideldes tunni jooksul ligi viissada meest, nende seas 25 lahingus osalenud vaimulikku eesotsas Zwingliga. Katoliiklaste pealejäämise kinnistas võit 23. oktoobril peetud lahingus. Reformatsiooniga

Alates 1536. aastast elas Calvin pagulaselu Šveitsis, esmalt Baselis, seejärel Genfis. Traditsiooniliselt Savoia hertsogiriigist ümbritsetud ja sellest poliitiliselt ning kiriklikult sõltuv Genf (alates 15. sajandist oli Genfi piiskopitool olnud Savoia hertsogite käes) oli 1526. aastal end neist sidemetest vabastanud ja pööranud Šveitsi Liidu poole. Prantsuskeelne Genf sõlmis juriidilised lepingud (pr *combourgeoisie*, sk *Burgrechtsverträge*) naabrusasuvate Berni, Neuchâteli ja Fribourgiga, sõltudes nüüd üksnes nende kaitsest. Sisuliselt vahetas Genf oma sõltuvuse Savoia Berni ülemvõimu vastu. Kuna Genfil ei olnud väljaspool linna nimetamisväärseid maavaldusi, varitses linna alaline oht sattuda läänepoolsete naabrite – alates 1536. aastast oli selleks ennekõike Prantsusmaa – rünnakute ohvriks. Võimusuhte muutumisega kaasnes Genfis ka kirikliku olukorra muutus. Ilma protestantliku Berni energilise toetuseta ei oleks reformatsioon Genfis ilmselt võidule pääsenud, sest kohalik piiskop ja toomhärрад püüdsid reformatoorset liikumist summutada. See oli hakanud alates 1533. aastast linnas kiiresti levima tänu linnavõimude soosingule, kui reformatsiooni etteotsa asus Bernist pärit Guillaume Farel. Alles siis, kui paljastati vandenõu piiskopi ja Savoia hertsogi vahel ning linnast põgenema sunnitud piiskopi tool 1534. aastast vabaks jäi, saavutas protestantlik partei linnarahva enamuse heakskiidu. Oma osa mängis siin ka Berni tugev surve. Kuid Genfi protestandid teadsid, et ootamatud muutused poliitilises olukorras tooksid kaasa ka linlaste religioosse meelemuutuse. Reformaator Guillaume Farel'i jõulise tegevuse tulemusel olid Genfi kodanikud 21. mail 1536 üksmeelselt vandega kinnitanud oma poolehoidu reformatsioonile. Veel enne seda oli Berni liitlasvägede sissetung Genfi lähistele Vaudi (Waadtland) aladele sundinud Savoia vägesid ilma vastupanuta lõpetama Genfi piiramist. Berni kantoni alad ulatusid nüüd sisuliselt Genfi linna väravateni ning Bern kavatses ka Genfi oma ülemvõimule allutada. Uus poliitiline olukord oleks äärepealt saanud Genfi protestantidele saatuslikuks, juhul kui Berni väed oleksid Genfi tõepoolest okupeerinud.

---

ühinenud alad pidid omavahel sõlmitud lepingutest loobuma ja Zürich oli sunnitud taganema oma ekspansiivsest religioonipoliitikast. Võitjad tahtsid taastada Šveitsi Liidus sõjajärelset seisundit ja uuendada liitu „vanade paikade” vahel, mistõttu võis reformeeritud Zürich säilitada liidus oma poliitilis-õigusliku seisundi. Vanad õiguslikud institutsioonid osutusid reformatsioonist tugevamaks ja Zürichi vaimulike unistus kogu Šveitsi Liidu reformeerimisest oli lõppenud. 9. detsembril 1531 sõlmitud rahulepinguga tunnustati liidu konfessionaalset jagunemist ning sõja puhkemises süüdistati vaimulikke ja ilmalikke sõjaõhutajaid, eriti just poliitikasse sekkunud pastoreid. Zürichi raad kohustus edaspidi ametisse nimetama üksnes rahumeelseid pastoreid, nende tegevust rohkem kontrollima ja pastorite igasuguse poliitilise tegevuse ära keelama. Zwingli mantlipärijaks Zürichi reformeeritud kiriku eesotsas sai teoloogiliselt ja kirikupoliitiliselt võimekas Heinrich Bullinger, kel olid väga head kontaktid ka Calviniga. Vt **Gäbler** 1985, S. 110–112; 133–137; 140–141.

Bernlaste sissetung suudeti ära hoida üksnes tänu Fareli – kes oli ise Berni lugupeetud kodanik – diplomaatilistele pingutustele. Kui Calvin 1536. aasta suvel Genfi sattus ja Fareli tungival palvel sinna ka elama jäi, ei olnud reformatsioon linnas veel organisatsiooniliselt kanda kinnitanud ja rahva seas juurdunud.<sup>45</sup>

Pärast 1536. aasta sündmusi olid Genfi ja Berni suhted reguleeritud lepinguga, mida ikka ja jälle uuendati. On teada, et ka Calvin osales oma elu viimasel kümnendil nendes läbirääkimistes (tema aktiivsemat poliitilist osalust pärssis tõsiasi, et Genfi kodanikuõigused sai Calvin alles 1559. aastal). Linnade omavahelised suhted ei olnud sugugi kõige paremad ning pinged eskaleerusid mõnikord lausa sedavõrd, et õhus oli sõjalise konflikti oht.<sup>46</sup> Siinkohal vaid üks kommentaar Calvinilt aastast 1556, mis ilmestab, kuidas sellised küsimused talle korda läksid: „Kuigi ma niisuguseid poliitilisi küsimusi vaid harva puudutan ja üksnes vastumeelselt pean nendega tegelema, lasen ma end vahetevahel siiski kaasa tõmmata, kui hädavajadus seda nõuab”<sup>47</sup>.

Genf jäi geopoliitilise asendi tõttu jätkuvalt ohustatuks katoliiklikust Savoia hertsogiriigist, mis oli küll sõjajalal Prantsusmaaga, ent tegi koostööd Šveitsi katoliiklike kantonitega<sup>48</sup>. Ka Šveitsi Liidu teistes osades puhkes aeg-ajalt uusi konfessionaalseid konflikte<sup>49</sup>.

<sup>45</sup> Vt **Elton, G. R.** 1971. *Europa im Zeitalter der Reformation 1517–1559*. Bd. 2. Hamburg: Siebenstern Taschenbuch Verlag, S. 198–201; **Neuser** 1971, S. 31–33; **Greif** 1993, pp. 27–28.

<sup>46</sup> Vt **Kirchner** 1987, S. 109–111; vrd ka **Neuser** 1970, S. 84–88, 102.

<sup>47</sup> Viidatud **Faberi** 2000, S. 86 järgi.

<sup>48</sup> Savoia hertsogiriik oli piirkonnas vastureformatsiooni ja katoliiklike reformide tugipunktiks ning kaitsevalliks reformatsiooni pealetungi eest. 1560. aastal sõlmis Savoia hertsog Šveitsi katoliiklike aladega nn kaitseliidu ja seda lepingut uuendati 1577. ja 1581. aastal. Alates 1588. aastast üritas Savoia taas oma mõju ka Genfi ja Vaudi üle laiendada, ajendades sellega šveitslaste otsustavat sõjalist vastupanu. 1603. aastal sõlmitud Saint-Julien'i rahuga tunnustas Savoia viimaks Genfi iseseisvust. Vt **Becchia, A.** 2012. *Savoyen.– Historisches Lexikon der Schweiz*.

<sup>49</sup> Näiteks Glaruse tüli (nn Tschudi sõda) aastatel 1560–1564, mille ajendiks oli veel enne vastureformatsiooni tegelikku algust katoliiklike sisekantonite katse Glaruse kantonit vägivaldselt rekatoliseerida. Plaani eestvedajaks ja katoliiklike naabrite appikutsujaks oli Glaruse kantoni juht Aegidius Tschudi. Katoliiklikud kantonid teavitasid oma plaanidest paavsti ja palusid temalt sõjategevuseks rahalist abi. Kuna hispaanlased keeldusid Šveitsi katoliiklasi sõjaliselt toetamast ning ka Prantsuse kuningas ja Rooma ei soostunud sõjaga, jäi suurem konflikt sündimata. Siiski tõukas Glaruse rekatoliseerimiskatse Šveitsi Liidu uue religioonisõja künnisele ning tõi endaga kaasa Glaruse kantoni pikaajalise lõhenemise kaheks konfessionaalseks kogukonnaks. Vt **Feller-Vest, V.** 2005. *Glarnerhandel. – Historisches Lexikon der Schweiz*. Vt ka **Faber** 2000, S. 86 f.



Tervikuna koges Calvin end oma aja maailma suurde lagunemisse kistuna. Ilma et ta oleks jaganud Lutheri apokalüptilist maailmakäsitust<sup>50</sup>, ei püüdnud humanistlikult haritud Calvin üle võtta ka renessansiajastul levinud optimistlikku maailma- ja ajaloovaadet. Calvin nägi enda ümber märke ühiskondlikest rahutustest ja suurtest murrangutest, mida ta ei tõlgendanud aga eelseisva suure vaimse ärkamise aimusena, vaid hoopis viidetena sellele, et inimkond on Jumala unustanud, mistõttu on kaduma läinud ka humaansus selle mõiste piibellikuse, ligimesearmastuse tähenduses<sup>51</sup>.

#### 4. Calvini rahu- ja sõjaeetika allikad, olulisemad tekstid ning teoloogilised eeldused

Calvini põhjalik akadeemiline haridus erinevates Pariisi kolledžites ning juuraõpingud Orléansi ja Bourges' ülikoolides lubavad eeldada, et ta tundis üksikasjalikult erinevaid antiikseid ja keskaegseid õigusallikaid ning ka õiglase sõja õpetusele (*bellum-iustum*-teooria) aluse pannud antiik- ja keskaja autorite (Cicero, Augustinuse, Aquino Thomase) mõttekäike<sup>52</sup>. Otseseid viiteid varasematele allikatele kohtab Calvini tekstides siiski harva. Näiteks tugineb ta *Institutio*<sup>53</sup> IV. raamatus, kus käsitletakse ülikute õigust sõda pidada (IV, 20, 12), Cicero postulaadile, mille järgi võetagu sõda ette vaid siis, kui ei taotleta midagi muud peale rahu<sup>54</sup>. Calvini sõnastuses kõlab see järgmiselt: „Sõda peaks paistma rahu otsimisena”<sup>55</sup>. Augustinuse mõttekäike

<sup>50</sup> Lutheri apokalüptilise maailma- ja ajaloovaate kohta vt näiteks: **Saumets, A.** 2001. Endzeiterwartungen und messianische Heilsbewegungen in Deutschland im Zeitalter der Reformation. – **Dietrich, M. L. G.** (Hrsg.). Endzeiterwartungen und Endzeitvorstellungen in der verschiedenen Religionen. [Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte = FARG, Bd. 34]. Münster: Ugarit-Verlag; 189–193; vt ka **Saumets** 2004, lk 157–158.

<sup>51</sup> Vt **Oberman** 1992, p. 106.

<sup>52</sup> Klassikalise *bellum-iustum*-teooria kujunemisloost ja selle teooria kujundajate peamistest mõttekäikudest lähemalt: **Saumets, A.** 2005. Kristlaste valikud rahuevangeeliumi ja mõõga vahel: *bellum-iustum*-õpetuse ajaloolis-teoloogilisest kujunemisloost. – KVÜÖA toimetised, nr 4. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 32–72. [Edaspidi **Saumets** 2005]

<sup>53</sup> „**Institutio Christianae Religionis**” (edaspidi *Institutio*) on Calvini teoloogiline peateos, mille areng peegeldab Calvini teoloogiliste vaadete arengut: 1536. aastal esmakordselt välja antud ülevaatlikust raamatust (6 peatükki) kasvas 1559. aastaks (viimane täiendatud väljaanne) välja 80 peatükist koosnev mahukas kristliku usuõpetuse dogmaatiline tervikkäsitlus.

<sup>54</sup> *Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quaesita videatur.*

<sup>55</sup> **Inst** IV, 20, 12. Tsiitaatide eestikeelsete tõlgete aluseks on saksakeelne väljaanne: **Calvin, J.** 1988. Unterricht in der christlichen Religion (Institutio christianae religionis). Nach der letzten Ausgabe übersetzt und bearbeitet von Otto Weber. 5. Aufl. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag. [Edaspidi **Inst**]

kasutab Calvin siis, kui ta arutleb Uue Testamendi põhjal sõjapidamise õigus-pärasuse üle. Näiteks viitab ta Augustinuse tõlgendusele Luuka 3,14 kohta, mille järgi Ristija Johannes käskis sõjameestel olla rahul oma palgaga, millest Augustinus omakorda järeldab, et ta ei tauninud sõjateenistust<sup>56</sup>. Veel toob Calvin samas tekstilõigus esile Augustinuse mõttekäigu, et inimese kurja teo karistamisel ei tohi lasta ennast vihast ajendada ja ülemäärast karmust näidata – peab olema mõõdukas ning halastama ühise (inim)loomuse pärast<sup>57</sup>.

Ilmalikku ülikkonda käsitlevas *Institutio* 20. peatükis võib märgata Huldrych Zwingli mõju, nagu seda on täheldanud näiteks Fritz Büsser: „Calvin esitab kogu selles peatükis vaevalt mingeid selliseid materjale, mida me juba Zwingli juurest ei leia – ei seoses põhiküsimustega ega detailidega.”<sup>58</sup> Samas ei tohi tähelepanuta jätta, et Zwingli mõju on siiski kaudne: Calvin on kiriku ja riigi suhete määratlemisel läinud teist teed, kuid sellest tuleb hiljem veel lähemalt juttu.

Calvini rahu- ja sõjaeetika tähtsaimaks tekstiks on kindlasti tema süsteemaatiline peateos *Institutio*, kuigi mahult on neid küsimusi seal käsitletud vaid napilt kahel leheküljel: IV raamatu 20. peatüki I osa teise lõigu kahes alalõigus (11–12), mille alapealkirjaks on „Ülikonna õigusest sõda pidada”. Seda on siiski piisavalt, võrreldes näiteks reformatsiooniaja usutunnistuslike tekstidega<sup>59</sup>, ning seda on piisavalt, et heita pilk Calvini tõekspidamistele

<sup>56</sup> Vt **Inst** IV, 20, 12.

<sup>57</sup> Vt **Inst** IV, 20, 12.

<sup>58</sup> **Büsser, F.** 1994. Grundgedanken Zwinglis in Calvins ‘Institutio’. – Die Prophezei. Humanismus und Reformation in Zürich. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge. Bern: Lang, S. 194.

<sup>59</sup> Ainsana luterlikest usutunnistustest mainitakse Augsburgi usutunnistuses (CA, 1530, XVI ptk) lakooniliselt ülikonna õigust sõda pidada („liceat /.../ jure bellare” ehk „[ülilud] tohivad /.../ õigeid sõdu pidada”). Vt **Steubing** 1985, S. 45. Luther ise käsitleb küll sõjapidamise õigustatuse küsimusi põhjalikult oma kirjutises „Ob Kriegsleute auch in seligen Stande sein könne” (1526), kuid ta ei lähene probleemidele teoreetilis-süsteemaatiliselt, vaid praktilis-hingehoidlikult (vastus ühe ohvitseri murelikule küsimusele oma töö usulis-eetilise õigustatuse kohta). Lutheri vaadetest ülikonna „mõõgameelevalla” ja sõjapidamise õigustatuse kohta vt lähemalt: **Saumets** 2003, lk 167–188. Reformeeritud usutunnistustes on sõjapidamise õigustatust märkimisväärselt rohkem käsitletud, nt saksakeelse Šveitsi protestantismi jaoks olulises usutunnistuses *Confessio Helvetica posterior* (1566). Selle ülikonnast kõnelevas 30. peatükis on üsna põhjalikult käsitletud Jumalast ametisse seatud ülikonna peamist ülesannet – inimsoo rahu ja korra eest seismist. Rahva üldist heaolu silmas pidades võib viimane/see tähendada ka Jumala nimel sõjapidamist, kui ülilud on enne seda püüdnud igal moel rahu otsida ja neil ei ole jäänud rahva päästmiseks muud võimalust. Kui aga isamaa avalik heaolu või õiglus seda nõuab ning ülikond on häda sunnil sõdima hakanud, siis tuleb selleks ka anda oma elu ja valada oma verd üldise heaolu ning ülikonna eest – ning seda kõike Jumala nimel, vabatahtlikult, vapralt ja rõõmsameelselt. Vt **Steubing** 1985, S. 206–207.

klassikalise *bellum-iustum*-õpetuse<sup>60</sup> kontekstis. Kokkuvõtlikult on Calvini õpetus ülikonnast ja nende kohustustest Jumala ning inimeste ees, nagu see sisaldub juba *Institutio* esimeses trükises (1536), esitatud ka Genfi katekismuse 1537. aasta väljaandes<sup>61</sup>, milles õiglase sõja küsimust siiski ei puudutata. Seal on ülikonnale antud kohustuste – muuhulgas kohustus säilitada religiooni avalikku kuju selle tõelises puhtuses – täitmise kohta öeldud, et see on võimalik üksnes õiguse ja õigluse abil, kusjuures õiglus tähendab vastu-seismist kurja julgusele, vägivalla murdmist ja kurjade tegude karistamist<sup>62</sup>.

Selle kirjatüki raames ei ole erinevatel põhjustel<sup>63</sup> võimalik Calvini rahu- ja sõjaeetikat käsitleda selle avaramas ning nüansirikkamas tähenduses. Ometi pakuksid nii tema eksegeetilised tekstid (ennekõike vanatestamentlike kirjade kommentaarid<sup>64</sup> ja nende põhjal peetud jutlused), ent ka aktiivne kirjavahetus oma kaasaja kiriklike ja poliitiliste juhtidega selleks kindlasti tänuväärset lisa. Käsitluse mitmekülsuse huvides ja Calvini seisukohtade põhjendamiseks on siinses tekstis kasutatud ka erinevate uurimistöode tulemusi<sup>65</sup> ning neis sisalduvaid väärtuslikke suunavaid viiteid Calvini väga mahukale kirjanduslikule pärandile.

Calvini vanatestamentlike tekstide nendest käsitlustest, kus on räägitud Iisraeli sõdadest, on tema rahu- ja sõjaeetiliste vaadete kontekstis esile tõstetud kaht peamist rõhuasetust: sõja jumalik ning inimlik külg. Prohvetlikke

<sup>60</sup> *Ius ad bellum* ehk õigus sõda pidada on õiglase sõja teooria üks kahest osast, mis sisaldab tervet rida kriteeriume, mille abil tuleb enne poliitiliste otsuste langetamist hinnata, kas sõjapidamine on õigustatud ehk legitiimne või mitte. Vt lähemalt **Lilleorg** 2005, lk 78–80; vrd ka **Saumets** 2005, lk 34–35.

<sup>61</sup> 1545. aasta katekismuse väljaandest on ülikonna teema välja jäetud. 1537. aasta katekismuse saksakeelset tõlget vt näiteks **Calvin, J.** 1978. *Christliche Unterweisung. Der Genfer Katechismus von 1537*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn. [Edaspidi **Calvin** 1978].

<sup>62</sup> Vt **Calvin** 1978, S. 69–70.

<sup>63</sup> Ühe arvestatava põhjusena tuleks nimetada asjaolu, et Eesti protestantismil ei ole olnud vahetut ajaloolist kokkupuudet Calvini teoloogia ja reformeeritud kiriku traditsiooniga (jättes siinkohal kõrvale kalvinistliku teoloogia mõnest aspektist kaudselt mõjutatud vabakirikliku, peamiselt baptistliku suuna). Seetõttu ei ole siinsete teoloogiliste raamatukogude fondides ka Calvini olulisemate allikatekstide kogumikke, ennekõike tema teoste tervikväljaannet: „Johannis Calvini Opera quae supersunt omnia” (**CO**, Braunschweig 1863–1900) = *Corpus Reformatorum* (**CR**), Bde. 29–87; olemas vaid üksikud osad). Samuti puuduvad osalised väljaanded, nagu: „Johannis Calvini Opera Selecta” (**OS**, Bde. 1–5; 2. väljaanne, München 1952 jj) või: „Johannis Calvini Supplementa Calviniana” (**SC**, Neukirchen-Vluyn 1961 jj).

<sup>64</sup> Siinkohal tuleks eraldi välja tuua Calvini elu lõpuaastal (1563) üllitatud 5. Moosese raamatu (*Deuteronomium*) kommentaar, mille ta pühendas Navarra printsile Henry de Bourbonile, hilisemale Prantsuse kuningale Henry IV-le. Lühikäsitlust vt **Greef** 1993, pp. 105–106.

<sup>65</sup> Näiteks mitme autoriteetse uurija (Thiel, Faber, Boeke, Kelly jt) temaatilised käsitlused.

sõjakuulutusi tõlgendab Calvin ennekõike jumaliku ettenägevuse õpetuse (*providentia*)<sup>66</sup> vaatenurgast: ükski sõda ei leia aset väljaspool Jumala tahet. Vana Testamendi *ajalooraamatutes* sisalduvatesse sõjajutustustesse suhtub Calvin mõneti teistmoodi, pöörates nende puhul rohkem tähelepanu sõdade inimlikule küljele ja sellega seoses inimlikule vastutusele.<sup>67</sup> Viimati nimetatud inimsust rõhutavat lähenemismurka on Calvin kasutanud ennekõike oma piiblitekste tõlgendavates jutlustes<sup>68</sup>.

#### 4.1. Calvini rahu- ja sõjaeetika teoloogilised eeldused

Enne kui vaadelda lähemalt Calvini tekstidest peegelduvat arusaama rahu- ja sõjaeetikast, tuleks lühidalt peatuda kahe olulisema teoloogilise eelduse juures, milleks on Calvini õpetus jumalikust ettenägevusest ja tema lähenemismurk eetikale.

Calvini jumaliku ettehooldõpetuse järgi on olemas tihe side ajaloo ja Jumala maailmavalitsuse vahel. Kogu ajalugu taandub Jumala juhtimisele, olgu see siis jumalik hool inimeste pärast või jumalik karistus<sup>69</sup>. Sel põhjusel saab Calvin oma Genfi kirikukorras (1542)<sup>70</sup> sõnastada ka niisuguse tähelepanuväärse eestpalve: „Vaata halastavalt kõikidele kirikutele ja kõikidele rahvastele, keda sa praegu kurvastad /.../ kas haiguse või sõja või muude

<sup>66</sup> Selles tekstis on kasutatud eestikeelse vastena „õpetus jumalikust *ettenägevusest*” (sks *Vorsehung*; vrd Otto Weberi koostatud kokkuvõtet K. Barthi „Kiriklikust dogmaatikast” Elmar Salumaa tõlkes ja selle 12. peatükis esinevat vastet „Jumala ettenägevus”. Erinevates tekstides võib kohata ka selliseid termineid nagu „jumalik ettehoold/ettehooldus” või „jumalik kaitselmus”. Jumaliku ettenägevuse õpetuse peamistest punktidest Calvini käsituses saab ülevaate *Institutio* I raamatust, ennekõike lõikudest 16–17. Hea ingliskeelse ülevaate annab näiteks: **George, T.** 1988. *Glory unto God: John Calvin. – Theology of the Reformers.* Nashville, Tennessee: Broadmann Press, 1988, pp. 204–213 (Providence). Vt ka klassikalist süstemaatilist ülevaadet saksa keeles: **Bohatec, J.** 1936. *Gott und die Geschichte nach Calvin.* – *Philosophia Reformata*, 1. Soest: Association for Reformational Philosophy, S. 129–161. [Edaspidi **Bohatec 1936**]

<sup>67</sup> Vt **Faber** 2000, S. 92–93.

<sup>68</sup> Vt **Kelly, D.** 1997. *Varied Themes in Calvin’s 2 Samuel Sermons and the Development of His Thought.* – *Calvinus Sincerioris Religionis Vindex. Calvin as Protector of the Purer Religion.* Kirksville: Sixteenth Century Journal Publishers, p. 215.

<sup>69</sup> Vt Calvini ettenägevusõpetuse keskseid seisukohti: **Inst I**, 16, 1–9; vrd ka: **Bohatec** 1936, S. 129 ff.

<sup>70</sup> Vt kirikukorra prantsus- ja saksakeelset teksti: **Calvin-Studienausgabe (CS)** 1997, Bd. 2: *Gestalt und Ordnung der Kirche.* Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, S. 137–225. [Edaspidi **CS 1997, Bd. 2**]

nuhtluste läbi, ja ära lase juhtuda, et kristlaskond täielikult ahastuses oleks<sup>71</sup>. Kogu inimajalugu, mida tähistab kas rahu või sõda, taandub Jumalale<sup>72</sup>. Siiski näeb Calvin nimetatud seose mitmetahulisust ning ei välista mingil juhul inimeste vastutust ajaloo ja seetõttu ka sõja ning rahu eest.

Kui küsida, millest lähtub Calvini eetika, siis võib selleks kahtlemata nimetada Pühakirja, eriti dekalooži ehk kümme käsku. See kehtib üldjoontes ka *Institutio* puhul, mida võiks teatud mõttes võrrelda põhjaliku katekismusega, kus kristlikku eetikat esitatakse dekalooži tõlgendusena<sup>73</sup>. Calvini südamesooviks on, et Jumal saaks oma Sõna läbi maailma valitseda.

Samas ei loobu Calvin siiski ka loomuõiguslikest mõttekäikudest, kuigi uurijate arvates ei ole ta oma mõtteid loomuõigusega kuigi süsteemselt sidunud. Oma tekstides on ta pidevalt kasutanud sõnu, mis viitavad loomuõiguslikust mõtlemisest tulenevatele normidele, nagu „õiglus” (*equité*), „õigus” (*droiciture*) ja ka „mõistus” (*raison*)<sup>74</sup>. Calvini jaoks ei ole loomuõigus konfliktis dekaloožiga, sest dekalooži aluseks on ligimesearmastus (*regula caritatis*), mis on inimsüdamesse n-õ sisse kirjutatud ning vahendab ennast süüme kaudu. Loomuõigus rajab inimeses teadmise selle kohta, mis on hea ja mis on talle kästus<sup>75</sup>.

Calvini puhul on oluline näha, et tema kui sügavalt kristliku mõtleja jaoks ei kujuta loomuõigus eetikale mingit üldkehtivat ega usust sõltumatut alust. Pigem kinnitab kristliku eetika loomuõiguslik alus piibellike korralduste veenvust ja kohasust. Calvin apelleeris sageli mõistuslikule arusaamisele, mille järgi peaks inimene ju ka ilma põhjalike seadusteta kästut aduma. Sellise argumentatsiooniga üritas ta inimestele lähemale tuua käskude erilist arusaadavust ja loogilisust.<sup>76</sup> Jumal saab loodust kui oma loomingut kasutada inimeste kõnetamiseks ja õpetamiseks, tuginedes seejuures maailmast

<sup>71</sup> Tsitaat on pärit Genfi kirikukorra lõigust „Eestpalvest [usus] läbikatsutute eest” (CS 1997, Bd. 2, S. 179–181). Sellele eelneb pikem lõik „Meeleparanduspalve hädaajal” (CS 1997, Bd. 2, S. 175–179), mille ettevalmistavas palves on muuhulgas öeldud järgmist: „Nagu Pühakiri meile õpetab, et haigused, sõjad ja teised niisugused hädad on Jumalalt tulevad katsumused, mille läbi ta meie patte karistab, siis peame me [neid] ära tundma, kui neid tulemas näeme, et Jumal on meie üle vihane.”

<sup>72</sup> Vt **Inst** I, 18, 1.

<sup>73</sup> Vanatestamentliku käsu teemal ja selle tähendust kristlastele vt lähemalt **Inst** II, 7, 1 jj. Dekaloožis sisalduva kõlbelse käsu tõlgendusest Calvini käsitluses vt **Inst** II, 8, 1–59.

<sup>74</sup> Vt **Thiel**, A. 1999. In der Schule Gottes. Die Ethik Calvins im Spiegel seiner Predigten über das Deuteronomium. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, S. 203. [Edaspisi **Thiel** 1999]

<sup>75</sup> Vt **Inst** III, 7, 7; ligimesearmastuse kohta vt ka **Inst** II, 8, 53–56.

<sup>76</sup> Vrd **Faber** 2000, S. 89.

saadavatele inimkogemustele ja -tunnetele<sup>77</sup>. Oma juhtnööre usklikele tugev-  
das Calvin tavaliselt viitega sellele, et juba paganad teadsid kõlbelisi sea-  
dusi – kui palju enam peaksid siis usklikud neid seadusi tähele panema<sup>78</sup>!

Calvini loomuõigusliku arutluskäigu juures tuleks esile tõsta üht võtme-  
mõistet – see on *aequitas* (pr *équité*, sks *Billigkeit*), mida kontekstist sõltu-  
valt võib vastendada sõnadega „ühetasasus”, „sobivus”, „võrdsus” või ka  
„õiglus”. Õigustraditsioonist pärit ja kõrgeimat õiglusideaali tähistav mõiste  
on positiivse õiguse juures selle kriitika ja tõlgendamise mõõdupuuks. Sellel  
loomulikul, ühtsel ja universaalsel normil rajanevad kõik need erinevad  
*constituiones*<sup>79</sup> id, mis sõltuvad asjaoludest ja on seetõttu erinevad. Niisiis on  
kõnealune mõiste kõikide seaduste läte.<sup>79</sup>

Ühtlasi on *aequitas* kõigi seaduste loomuliku alusena hoomatav ka ilma  
kirjapanekuta. Just sellepärast viitab Calvin sellele kui millelegi, mis on  
kõlbelise käitumise aluseks<sup>80</sup>. Calvini mõtlemises on *aequitas* midagi, mis  
kannustab positiivseteks tegudeks. See ei hoia ära üksnes kõlbeliselt halba  
tegutsemist, see ei käsi inimesel teha teisele mitte üksnes seda, mida ta tahab,  
et teised temalegi teeksid, vaid käsib inimesel tegutseda positiivses mõttes  
teiste heaks<sup>81</sup>.

Selles positiivses valguses tõlgendab Calvin ka dekalooigi: tegemist ei ole  
pelgalt piirangute seadmisega, vaid igale piirangule, n-ö *negatiivselt* ehk kee-  
luna sõnastatud käsule lisandub *positiivne* järeelm. Calvin ütleb jutluses (Dt  
22,1–4<sup>82</sup>): „Tõepoolest on olemas reegel, mida me peame igal pool järgima:  
kui Jumal laseb meile midagi halba osaks saada, siis vastukaaluks käsib ta ka  
midagi head. /.../ Ja nii me näeme nüüd, et ei piisa sellest, kui me tunneme  
kümnet käsku, mis sisalduvad seaduses, või olgu siis, et meil oleks ühtlasi  
ka nende tõlgendus ja me teaksime, mida Jumal silmas pidas ja missugune  
on tema tahe.”<sup>83</sup> Oluline on Jumala kavatsus vastu võtta ja see oma kavat-  
suseks muuta. Vastavalt *tertius usus in renati*’le ehk seaduse kolmandale,  
uuestisündinud usklike õpetavale tõlgendusele on käskudel usklike jaoks  
jääv tähendus: see on otsekui viide usklike sarnanemisele Jumalaga ja juba

<sup>77</sup> Vt Thiel 1999, S. 108.

<sup>78</sup> Vt *ibid.*, S. 113.

<sup>79</sup> Vt mõiste kohta Hollerbach, A. 1985. Billigkeit. – Staatslexikon (der Görres-Gesell-  
schaft). Bd. 1, 7. Aufl. Herder: Freiburg – Basel – Wien, S. 810.

<sup>80</sup> Vt Thiel 1999, S. 203–204.

<sup>81</sup> Vt Faber 2000, S. 91.

<sup>82</sup> Dt (Deuteronomium ehk 5. Moosese raamat)

<sup>83</sup> Calvin-Studienausgabe (CS) 2009. Bd. 7: Predigten über das Deuteronomium und den  
1. Timotheusbrief (1555–1556). Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, S. 130–131.  
[Edaspidi CS 2009, Bd. 7]

seetõttu positiivne sõnum<sup>84</sup>. Calvini rahueetika jaoks tähendab see, et eelõeldust ei piisa, kui keegi sõjapidamisest loobub, vaid et inimese tegutsemine peab juhinema vastutusest rahu eest – niisiis on Calvini märksõnadeks „sõja aktiivne ärahoidmine” ja „positiivne panus rahu heaks”.

## 5. Õpetus õiguspärasest sõjast

Sõjapidamise õigustamise käsitlus<sup>85</sup> paikneb *Institutio* IV raamatu („Välisest vahenditest või abidest, millega Jumal kutsub meid osadusse Kristusega ja selles osaduses hoiab”) 20. peatüki („Ilmalikust valitsemisest”) 2. osa („Ülikonna ülesanne ja võim”) 11.–12. lõigus („Ülikonna õigusest sõda pidada”). Lähtepunktiks on kahesuguse valitsuse, vaimuliku ja ilmaliku, eristamine, ilma et need üksteisega vastuolus oleksid<sup>86</sup>. Erinevalt Zwinglist, kes suuresti samastas kodanikkonda ja kogudust, lähtub Calvin eeldusest, et kodanikkond ja Kristuse kogudus ei pruugi kokku langeda<sup>87</sup>. Teisalt rõhutab Calvin mõlema valitsuse seotust, et kirikul ei tekiks kiusatust kodanike seatud korda tühistada ning valitsejatel jällegi ahvatlust kõrvale hiilida vastutusest Jumala ees ja oma võimupiire ületada.

Vaimuliku ja ilmaliku valitsuse seotus ning ühtlasi erinevus ilmneb ilmalike võimukandjate tegevuse kaudu. Siin tuleb eristada vaimulikku ja ilmalikku tasandit. Ilmalikul ülikonnal on esiteks ülesanne „toetada ja kaitsta Jumala välist austamist, kaitsta vagaduses tema õpetust ja kiriku [head]

<sup>84</sup> Vt Faber 2000, S. 91.

<sup>85</sup> Calvin kasutab *Institutio*’s (IV, 20, 11) sõjast rääkides kahel korral sõnaühendit „õiguspärased sõjad” (*legitima bella*, saksakeelses tõlkes *rechtmäßige Kriege*). Inst IV, 20, 12 küsib ta: „[K]as sõda on asi, mis on kristlastele lubatud [*licita*]?” ja räägib „sõdade pidamise põhjendusest” (*ius belligerandi*). Klassikalise *ius ad bellum*-õpetuse tuumaks on üldtunnustatud kriteeriumid: 1) õige põhjus (*iusta/recta causa*); 2) legitiimne/kompetentne autoriteet (*legitima auctoritas/potestas*); 3) õige eesmärk või kavatsus (*recta intentio*); 4) viimne vahend (*ultima ratio*); 5) proportsionaalsus (*proportionalitas*). Vt Saumets 2005, lk 34–35.

<sup>86</sup> Vt Inst IV, 20, 2: „/.../ nii peame ka teadma, et need mõlemad ei ole mingis mõttes üksteisega vastuolus.”

<sup>87</sup> Lähtepunktiks oli Prantsusmaa olukord, kus evangeelne kirik pidi elama ilma riigita, isegi vastuolus sellega. Calvin ei kujundanud Genfis välja niisugust zwinglilikku riigikiriklust nagu Zürichis (ühtaegu nii kodanikkond kui ka Kristuse kogudus), vaid arendas välja kodanlikust ülikonnast sõltumatu kirikliku organisatsiooni, millele oli allutatud näiteks kiriku-kari ehk kiriklike karistuste määramine. Calvini kontseptsioon vastas paremini reformeeritud kiriku tagakiusatud olukorrale. Vt Gäbler 1985, S. 143. Ka Genfis ei püüdnud Calvin kehtestada teokraatiat, st riigi ja kiriku teoloogiliselt seadustatud segunemist, vaid hoopis nende lahtipõimimist, et kirikut saaks tõepoolest kujundada Jumala sõna järgi. Paraku ei olnud võimalik Genfis neid ideaale erinevatel põhjustel (nii vaimuliku kui ilmaliku valitsuse pädevusprobleemid, sisemised võimuvõitlused jms) ellu viia.

seisundit”<sup>88</sup>. Teisalt on ilmaliku ülikonna kohustuseks „kujundada meie elu sellise inimosaduse suunas, et head tavad kasvaksid kodanikuõiguseks, et meid üksteisega kokku viia ja üldist rahu ning avalikku korda säilitada”<sup>89</sup>. Ilmaliku ülikonna vaimulikku kohustust nimetatakse küll esimesena, kuid selle tähendus on piiratud sellega, et kiriku vaatenurgast on tegemist puht korra- ja kaitsefunktsiooniga. Ilmaliku valitsuse eesmärgiks ei ole pakuda õndsust ehk nagu Calvin ütleb: „/.../ kuninglik amet ei ole apostellik teenistus”<sup>90</sup>. See tähendab ka, et hoolekandmine ilmaliku korra ja rahu eest ei ole vahetu hoolekandmine õndsuse eest, mis aga sugugi ei kahanda ilmaliku ülikonna tähtsust. Maailmas, mis on ebatäiuslik ja patust mõjutatud, sõltub nende ülesannete täitmine inimeste endi inimeseks-olekust: „/.../ religiooni väline kuju tuleb esile kristlaste seas ja inimeste seas jääb püsima inimlikkus”<sup>91</sup>.

Ilmaliku ülikonna seadustab jumalik ametisse seadmine: „/.../ neil inimestel on ülesanne Jumalalt, nad on jumaliku autoriteediga varustatud ja seisavad Jumala isiku eest, kelle asevalitsemisega nad teatud määral tegelevad. Seda ei ole mina välja mõelnud, vaid see on Kristuse tõlgendus,” ütleb Calvin<sup>92</sup>. Ülikond ei ole Calvini jaoks pelgalt inimlik institutsioon ega ammugi mitte inimliku äraspidisuse vili, vaid rajaneb „Jumala ettehooldele ja pühale korraldusele”<sup>93</sup>. Viitega Paulusele (Rooma 13,1 jj) rõhutab Calvin, et „võim on Jumala kord ja et pole muid võimusi kui need, mis on Jumalast seatud”<sup>94</sup>. Sellepärast tuleb ülikonnale alluda. Samuti pole õige mäss juhtivate institutsioonide vastu ega valitsemisvormi muutmine alt üles<sup>95</sup>.

Oma ülesannete täitmiseks on ülikonnale antud karistusõigus, mille tagant aimub jumalik kohus. Seepärast ei ole ka surmaotsus vastuolus dekalooogi tapmiskeeluga. Calvin küsib: „Kuidas saab ülikond olla ühtaegu vaga ja verd valada?” Ja ta ka vastab ise: „Ülikond ei tee karistades midagi isenesest, vaid viib täide Jumala enda otsuseid. /.../ Seaduseandja annab ise oma teenritele mõõga kätte /.../”<sup>96</sup> Kuid ülikond peab oma mõõgameelevalda kasutades silmas pidama kaht aspekti: „Esiteks seda, et nad liiga suure

<sup>88</sup> Inst IV, 20, 2.

<sup>89</sup> *Ibid.*

<sup>90</sup> Inst IV, 20, 7.

<sup>91</sup> Inst IV, 20, 3.

<sup>92</sup> Inst IV, 20, 4.

<sup>93</sup> Inst IV, 20, 4.

<sup>94</sup> Inst IV, 20, 4.

<sup>95</sup> Inst IV, 20, 7.

<sup>96</sup> Inst IV, 20, 10.



rangusega rohkem ei haavaks kui raviks, teiseks aga seda, et nad mingi ebauskliku leebuse tagaajamisega ei langeks ülimalt halastamatusse „inimlikkusse”, kui see nimelt ülemäära paljude inimeste kahjuks ära laguneb liiga pehmes ja põhjendamatus heatahtlikkuses. /.../ On küll halb elada vürsti võimu all, kelle all pole midagi lubatud, aga palju halvem on elada sellise võimu all, kelle all on kõik lubatud!”<sup>97</sup>

Arusaamaga, et ülikonnale on Jumala poolt antud karistamiseks ja kaitsmiseks mõõgameelevald, seob Calvin ka oma õpetuse *õiguspärasest sõjast*. Kui üksikisiku kaitseks väljaastumine on õiguspärane, siis seda enam on õige seda teha seal, kus kaalul on kogu rahva ja maa heaolu ning rikutakse kõikide ühist rahu<sup>98</sup>. „Ameti loomulik õigus ja mõte käsib niisiis seda, et vürstid oleks mitte ainult selleks relvastatud, et üksikinimeste pahategusid kohtulike karistustega ohjeldada, vaid ka selleks, et valitsusalasid, mis on nende eestkoste alla usaldatud, sõja teel kaitsta, kui neid vaenulikult endale tahetakse”<sup>99</sup>. Calvin kasutab selles kontekstis ründava valitseja puhul võrdlust labase röövliga, olgu see kuningas või keegi rahva seast: kes iganes röövale alale tungib, seda tuleb käsitada röövlina ja vastavalt ka karistada<sup>100</sup>. Vaenulik rünnak on nii *Institutio*’s kui ka muudes tekstides ainus õiguspärase sõja nimetatud põhjus. Karistus- ja sõjapidamisõiguse paralleel ei pea tegelikult lõpuni paika, sest viimast tõlgendatakse vaid kaitseõigusena. Kusagil ei näe Calvin aga seda, et ilmalikul ülikonnal oleks *usu ründamise* põhjusel õigust sõda pidada.

Calvini põhiseisukohad **õiguspärase sõjapidamise** kohta on *Institutio* (IV, 20, 11–12) põhjal lühidalt järgmised.

1. Ülikonnal peab olema **õige kavatsus** või **eesmärk** (*recta intentio*). Mitte keegi ülikutest „ei tohi vähimalgi määral alluda oma soovidele ja himudele /.../ ning kui nad peavad karistama, ei tohi juhinduda äkilisest raevust ega lasta ennast kiskuda kaasa vihkamisel”. See tähendab, et sõda ei või puhkeda erahuvide tõttu, vaid üksnes üldise hüvangu pärast. Siia lisandub n-ö **proportsionaalsuse** ehk mõõdukuse manitsus, mille järgi ei tohi sõda eemaldada oma algsest eesmärgist. Ülikud „ei tohi lõdmata lepitamatus karmuses, vaid nad peavad, nagu ütleb Augustinus, halastama igas inimeses, kelle pahategu nad karistavad, ka ühisele [inim]loomusele”. Sõjaski tuleb vältida koledusi ja säilitada inimlikkust, mis sisaldab ka vaenlasele andestamist.

<sup>97</sup> Inst IV, 20, 10.

<sup>98</sup> Inst IV, 20, 11.

<sup>99</sup> Inst IV, 20, 11.

<sup>100</sup> Inst IV, 20, 11.

2. Sõjal peab olema **tõsiseltvõetav (õige) põhjus** (*recta causa*). „Ja kui on vaja vaenlase, see tähendab relvastatud röövli vastu relvad haarata, siis ei tohi nad [ülirikud] ajendiks võtta mingit tähtsusetut seika, samuti mitte mingit väliselt pakutud põhjendust, kui mitte äärmine vajadus neid selleks ei sunni.”

3. Sõda saab olla vaid **viimne vahend** (*ultima ratio*). Ka juhul, kui on olemas sõda õigustav põhjus, peab sellele lisanduma veel äärmine hädavajadus, enne kui relvade järele haarata. Siin toetub Calvin Cicero nõudele, et sõda peab olema tunnetatud rahu otsimisena, ja rõhutab, et kristlaste juures peaks selline suhtumine veel rohkem esile tulema. „Sest kui me peame veel rohkem saavutama, kui too pagan [Cicero] on nõudnud, /.../ siis peame kindlasti kõik [muud vahendid] järele proovima, enne kui langetame otsuse relvadega.”

Teisele ja kolmandale aspektile tuginedes arutleb Calvin nimetatud tekstis veel kord ülikonna **kavatsuse** üle, rõhutades selgelt selle teenistusfunktsiooni ja avalikku staatust: „Valitsevad isikud ei tohi ennast lasta kaasa kiskuda isiklikest tundeliigutustest, vaid üksnes üldsuse vajaduste tunnetamisest. Teisiti käitudes kuritarvitaksid nad oma võimu kõige hullemal moel. Sest see pole neile antud mitte isiklikuks kasuks, vaid teiste kasuks ja teenimiseks.”<sup>101</sup>

Lõigu lõpetab lühike märkus sõjapidamisega seotud vahendite õiguspärasuse kohta (koos Calvini selgitustega): kaitseks mõeldud sõjajõud ehk „riigi piiride kaitseks erinevatesse linnadesse laiali jagatud relvaüksused”, sõjalised koalitsioonid (vastastikuse abistamise lepingud jõudude ühendamiseks „inimsoo ühiste vaenlaste vastu”) ja kodanike relvastamine „sõjakunstis tava-päraste vahenditega”<sup>102</sup>.

## 6. Kus peituvad sõja juured?

Eespool vaadeldud *Institutio* tekstis (IV, 20, 11–12) lähtub Calvin pragmaatiliselt sõja võimalikkusest, ilma et ta juurdleks selle põhjuste üle. 20. peatüki alguses tõdeb Calvin üldistavalt, et igasugune ilmalik valitsus, seahulgas ka üldise rahu ja avaliku korra säilitamine, „oleks üleaarne, kui Jumala riik, nagu see on loodud meie sees, praeguse elu ära kustutaks”<sup>103</sup>. Maa peal on ilmalik valitsus aga hädavajalik – ja koguni sedavõrd, et „see, kes inimestelt selle ära võtaks, rööviks neilt ka nende inimeseks-olemise”<sup>104</sup>. Siin maa peal elades ei

<sup>101</sup> Inst IV, 20, 12.

<sup>102</sup> Inst IV, 20, 12.

<sup>103</sup> Inst IV, 20, 2.

<sup>104</sup> *Ibid.*

ole võimalik eeldada ega leida niisugust täiuslikkust, mis välistaks ilmaliku valitsuse vajaduse, mitte ühestki inimkooslusest, isegi kristlaste osadusest. Patust on tingitud nii ilmalik valitsus kui ka hädavajadus sõda pidada. Calvin ei pöördu sõjast ja rahust rääkides otse Vana Testamendi prohvetite rahu-kuulutuste ja Jeesuse Mäejutluse kui patsifistlike seisukohtade jaoks olulise argumentatsiooni juurde. „Mõõkade sahkadeks ja piikide sirpideks tagumise” töötus<sup>105</sup> võiks usklike seas tegelikult ju täide minna, sest sõda ja vaen peaksid usklike vahelt kaduma<sup>106</sup>. Kuid üldine rahu oleks vaid siis võimalik, kui *kõik* evangeeliumi vastu võtaksid ja seda ellu rakendaksid<sup>107</sup>. Calvini jaoks on fakt, et mitte kõik inimesed ei ole usu ja Jumala armastusega nii seotud, et mingi muu meelsus ei saaks levida<sup>108</sup>.

Oma kirjutistes<sup>109</sup> on Calvin nimetanud sõja juurtena auahnust, ambitsioonikust, kadedust ja saamahimu<sup>110</sup>. Rahvad ja valitsejad ei lepi paraku nende piiridega, mida Jumal ise on paika pannud, ja kui ajaloos toimub negatiivseid muutusi, siis on need esimeste rikkumiste kaugeleulatuvad tagajärjed<sup>111</sup>.

Veidi teisiti diagnoosib Calvin protestantide kodusõjalaadset tagakiusamist, millest ta kirjutab näiteks *Institutio* pühendustekstis kuningas François I-le (1536)<sup>112</sup>. Teoloogilisest vaatepunktist näeb Calvin tekkinud

<sup>105</sup> Jesaja 2,4 ja Miika 4,3: „Siis nad taovad oma mõõgad sahkadeks ja piigid sirpideks; rahvas ei tõsta mõõka rahva vastu ja nad ei õpi enam sõdimist.”

<sup>106</sup> „Siinkõnelejad [prohvetid] ei pea sel kombel kõneldes silmas muud, kui igasugune sõdimine ja vihavaen tuleb usklike vahel lõpetada.” Viidatud **Faberi** 2000, S. 98 järgi.

<sup>107</sup> „Jumalale meeldiks, et kogu maailm tarvitaks evangeeliumit nõnda, et kõik seda praktiseeriksid.” *Ibid.*

<sup>108</sup> Vt **Faber** 2000, S. 98.

<sup>109</sup> Nt “Briève instruction /.../ contre les /.../ anabaptistes” (vt märkust nr 128), jutlused *Deuteronomium*’i raamatu 2. peatüki teemadel.

<sup>110</sup> „Ent kuna usk ja jumalaarmastus ei ole enamasti valdavad, siis selleks, et ambitsioonikus ja ahnus ei oleks sageli neist üle, kui rahu rikutakse ebaõiglaselt, ja et seda ei häiritaks sõdadega; siis seda enam on vaja, et valitseja, kelle Jumal on pannud seda kaitsma, seisaks ebaõiglase vägivalla vastu, sest ta peab seda tegema oma kohustusest tulenevalt.” Viidatud **Faberi** 2000, S. 98 järgi.

<sup>111</sup> ”Nii nagu inimestel on maaomand, nii on ka üks kuningriik, feodaalvaldus, vürstiriik, üks lojaalne linnriik: teadkem, et Jumal on asjad niiviisi seadnud: kes iganes kuulutab sõja, see on temale piiriks, mille Jumal on seadnud.” *Ibid.*

<sup>112</sup> Vt saksakeelset teksti: **CS** 1994. Bd. 1.1., S. 59–107. Kuningale adresseeritud kiri oli retooriline meistriteos. Apoloogiline stiil sarnaneb mõneti Sokratese kuulsa kaitsekõne ja Cicero süüdistusega Rooma senati ees. Mässi süüdistusele vastab Calvin sellega, et distantseerub kõigist ülestõusudest, mis on toimunud nende abil evangeeliumi teenimise ettekäändel. 1534. aastal oli Münstertis sisse seatud ristijate (anabaptistide) teokraatlik riik, mis oli saanud pidevate rünnakute põhjuseks kogu reformatoorse liikumise vastu. Calvin püüab kirjas näidata, et prantsuse protestandid ei levita mingit ülestõusu, vaid kuuletuvad üksnes Jumala Sõnale. Ta kõneleb oma kirjas Kristuse kuningavalitsusest, millele allub ka Prantsuse

konfliktis esmalt olemasoleva ehk vana, korrumppeerunud kiriku vastupanu Jumala Vaimu uuendavale tegutsemisele. Calvini kainele ja juriidilisele mõtlemisele on aga eriti iseloomulik see äraostmatus, millega ta nimetab lahkeli objektiivseid põhjusi. Protestandid on enda peale tõmmanud süüdistuse, et nad külvavad rahutusi ja mässu: „Aga ma pidin tõdema, et mõne kuritahtliku inimese sõgedus on Teie riigis säärase mõõdu võtnud, et tervele õpetusele seal enam ruumi pole”<sup>113</sup>. Kuigi Calvin püüab mässusüüdistusi igati ümber lükata, möönab ta juristina: „Kui aga mõned tõepoolest peaksid üritama evangeeliumi varjus mässu ärgitada /.../ ja kui teised peaksid kasutama Jumala armu vabadust oma pahede vabameelsuse katteks, siis on ju olemas seadused ja seaduslikud karistused, millega saab neile vastavalt nende teenetele koha kätte näidata”<sup>114</sup>. Calvin heidab kuningale ette seda, et uurimisel pole püütud erapooletult välja selgitada ei väidetavaid kuritegusid ega ole süüdistatavatele antud ka mingit võimalust ennast kaitsta<sup>115</sup>. Seniajani on protestantide küsimust „käsitletud täiesti stiihiliselt ja ilma seadusliku menetlemiseta, pigem jõuetu kire kui seadustes kästud tõsidusega”<sup>116</sup>. Calvin mõistab sellise seadusetuse hukka: „On paljas võimunäitamine ja vägivald langetada ühes asjas vereotsust ilma uurimata; on pettus ja reetmine, neid teenimatult mässus ja kuriteos süüdistada. /.../ Kes siis veel selle üle imestaks, et nende vastu on süttinud avalikkuse viha, kus kõiki selliseid nii absurdseid süüdistusi usutakse?”<sup>117</sup> Otseselt kuningale adresseeritud seadusetuse etteheide vastab ka ühemõttelisele lõppsõnale: „Isand, kõigi kuningate kuningas, kindlusta oma trooni õiglusega ja oma tooli õigusega, oo võimas ja väarikaim kuningas!”<sup>118</sup>

Eeltoodust nähtub, et sõja juur pole ootamatu vägivaldpuhang, vaid õiguserikkumine, mis tekitab vägivalda, olukord, mille vastu on vaid üks ravi: „kehtivate seaduste kohusetundlik ja asjakohane rakendamine”<sup>119</sup>. Seadusliku

---

kuningas François I. Seejärel lükkab Calvin järgemööda tagasi vastaste kõikvõimalikud etteheited reformeeritud kiriku vastu: nn uus õpetus, vanast kirikust eraldumine, kirikuisade õpetusest kõrvalekaldumine jms. Vt ka Neuser 1971, S. 26–27.

<sup>113</sup> CS, Bd. 1.1., S. 67.

<sup>114</sup> *Ibid.*, S. 105.

<sup>115</sup> „Aga missugustes kuritegudes [süüdi]? Selles neetud õpetuses, ütlevad nad. Aga mis-suguse õigusega hukka mõistetud? See oleks ju kaitse ülesanne – mitte õpetust tervikuna eitada, vaid seda tõesena kaitse alla võtta!” *Ibid.*, S. 69.

<sup>116</sup> CS, Bd. 1.1., S. 71.

<sup>117</sup> CS 1994, Bd. 1.1., S. 69. Calvin viitab mässusüüdistusele põhjusel, et kuningas püüdis usulise tagakiusu etteheidetest vabaneda sellega, et nimetas protestante mässulisteks, „nakkavaks katkuks”, kelle armutu mahasurumine on iga valitseja kohustus.

<sup>118</sup> *Ibid.*, S. 107.

<sup>119</sup> Vt Scholl 1976, S.

käitumise vajadust väljendab Calvini manitsus pärast Ambois' rahulepingut (1562). Ta rõhutab, et tuleb kehtestada ka kokkulepped: muidu jääb rahu kehaks ilma hingeta. Püsiv rahu peab tuginema vääramatule usaldusele, et õiguslikkust hoitakse au sees.<sup>120</sup>

Huvipakkuv on see, et Calvin seob vihkamise tihedalt kahtlustamisega, mis näeb kõiges, mida teised teevad, vaid kõige halvemat. „Kes jõu poolest on väiksem, on just enamasti väga umbusaldav,” tõdeb Calvin ühes 1556. aastal kirjutatud kirjas Šveitsi poliitikule Nikolaus Zurkindenile<sup>121</sup>. Sarnaselt inimsuhetega johtuvad ka suhted rahvaste vahel mitmesugustest psühholoogilistest teguritest, mida tuleb läbi näha, et avastada vaenutegevuse võimalikku puhkemist. Kus valitseb kahtlustamine, ei tohi seda kuidagi tagant õhutada. Pigem tuleb rakendada meetmeid, mis tekitavad suuremat usaldust.

## 7. Seotus Jumala tahtega – kas sõja õigustamise kriteerium?

*Institutio* tekstist nähtus, et põhimõtteline õigus sõda pidada saab õigustuse pühakirjast ja Jumalalt. Nüüd tuleks lühidalt veel peatuda küsimuse juures, kas Jumala tahe saab olla sõja alustamise põhjenduseks. Calvini puhul on huvitav täheldada, kuidas ta olukordades, kus ta näeb, et Jumala tahe on Pühakirjas kinnitust leidnud<sup>122</sup>, ei loobu ka mõistusega kaalutavatest kriteeriumitest. Ta toob Vanast Testamendist näiteid selle kohta, kuidas Jumal on tahtnud, et Iisrael sõtta läheb, aga on andnud neile ka südametunnistuse rahustamiseks õige põhjuse<sup>123</sup>. Calvin näib olevat veendunud, et tuginemine

<sup>120</sup> Vt Faber 2000, S. 99.

<sup>121</sup> Viidatud Faberi 2000, S. 99 järgi. Nikolaus Zurkinden oli üks avameelsemaid usallivuse toetajaid reformatsiooni perioodil. 1556. aastal kirjutas ta Calvinile kirja, milles kutsus üles leebemale suhtumisele anabaptistidesse.

<sup>122</sup> Näiteks nn töötatud maa hõivamine, kus tegemist on sisuliselt vallutussõdadega. Seda saab põhjendatult pidada üksnes lähtuvalt jumalikust töötusest anda see maa iisraellastele. Õige kavatsusena saab nimetada Jumala otsust sealseid rahvaid karistada.

<sup>123</sup> Calvin toob 5. Moosese raamatu 3,1–11 põhjal peetud jutluses näite, kuidas Iisrael alistas Baasani kuningas Oogi. Calvin käsitab seda õiguspärase sõjana, sest see on vastavuses Jumala tahtega anda oma rahvale maad: „Ja Issand ütles mulle: „Ära karda teda, sest ma annan su kätte tema ja kogu ta rahva ning maa!” (5Ms 3,2)” Kuid konflikti käiku jälgides ilmneb veel üks mõistuspärane sõdimispõhjus: see oli Oog, kes israeliite ründas. Calvini kommentaar on järgmine: „Sest kui ka Iisraeli rahval oli Jumalalt selge käsk Baasani kuningat Oogi lüüa ja kui Iisraeli rahvas ka ei järginud võitluseks valmistudes omaenese ettekujutusi, vaid selle autoriteeti, kellel on kogu võim, siis tahab Jumal neile siiski anda õige põhjuse, et nad oma südametunnistuses oleksid rahustatud.” Calvini üldistus on selline: „Nende näidete läbi on meid manitsetud /.../ mitte midagi ette võtma õiguse ja mõistuse vastu.” Dt 3,1–1, viidatud Faberi 2000, S. 100–101 järgi.

Jumala tahte ilma mõistusekriteeriumite toeta ei ole aktsepteeritav. Samas tuleb olla kindel ka selles, et näiliselt õigustatud sõjapidamine oleks n-ö kaetud Jumala tahtega, mis konkretiseerub Jumala sõnas. *Õigest* põhjusest üksi ei piisa, et üht sõda Jumala tahte kohaseks nimetada. Ühes jutluses (Dt 20,16–20) toob Calvin esile sellise arutluskäigu: „Sest kui keegi ütleb: oleks hea nii toimida, niisiis pean ma ennast selleks kasutama, aga Jumal ei ole teda selleks kutsunud, siis ei ole tal mingit mandaati, mis käsiks tal teele asuda. Kui me niisiis sel moel järelemõtlematult tegutsema hakkame, tõmbame enda peale alati Jumala kohtuotsuse. Kui me kangekaelselt selle juurde jääme, et meie tegevus on iseenesest hea või koguni suurepärase, siis ei ole see ometi kõik, sest Jumal tahab, et me talle kuuletuksime kõiges, millega ka tegemist poleks.”<sup>124</sup>

Juba eespool mainitud jutluses (5Ms 3,1–11) ütleb Calvin: „Kui me tahame, et Jumal meie ettevõtmisi õnnistaks, laseks meil olla edukad ja meie ettevõtmisi sihile viiks, peame hoiduma selle eest, et me kasvõi üht sõrme ei liigutaks oma tahtmist mööda selle vastu, mida meile näidatakse Sõna kaudu”<sup>125</sup>. Paraku jääb ebaselgeks, mida täpselt „sõna kaudu näitamisega” silmas peetakse: see võib tähendada ka ilmaliku ülikonna tunnustamist Jumala sõna kaudu. Kuna ülikonna kohustus on vastutada tema alluvuses oleva rahva hea käekäigu ja üldise rahu eest, peab ta teatud juhtudel oma ülesannete täitmiseks kasutama ka sõda kui vahendit. Kuid eeltoodud arutluste põhjal võib öelda, et vaatamata ülikonnale antud põhimõttelisele õigusele sõda pidada ei tohi alustada sõda isegi siis, kui on olemas õige (tõsiseltvõetav) põhjus, vaid peab igal üksikul juhul küsima ka Jumalalt Tema taht. Kuigi Calvin nimetab erinevaid õiguspärase sõja kriteeriume, jääb ikkagi lahtiseks, kas üks või teine sõda vastab tõepoolest ka Jumala tahte.

Ühele erijuhule tuleks veel tähelepanu pöörata. Nimelt küsimus, kas sõjapidamise õige põhjuse olemasolul on õiguspärane laiendada kaitsetegevuse käigus oma piire, mille Jumal on paika pannud. Calvini vastus on, et sel juhul on vaja ühemõttelisi viiteid selle kohta, et see tegevus vastab Jumala tahte: „Jäägem selle doktriini juhtmõtte juurde, et Jumal on piiranud riikide ja regioonide arvu, kui ta tahtis, et kõikjale saaks rajatud riigid: niivõrd, kui võrd see tuleneb tema ettehooldusest, mistõttu tuleb meil olla tagasihoidlik, ning midagi ei tohi muuta, muidu kui meil on olemas tõendus, et ta avab meile ukse ja annab meile relvad.”<sup>126</sup> Selline olukord võib tekkida näiteks siis, kui keegi, keda on ebaõiglaselt rünnatud, suudab agressorit võita.

<sup>124</sup> CS 2009, Bd. 7, S. 116.

<sup>125</sup> Dt 3,1–11, viidatud Faberi 2000, S. 101 järgi.

<sup>126</sup> Dt 2,1–7, viidatud Faberi 2000, S. 102 järgi.

Küsimus Jumala tahte äratundmise kriteeriumi kohta jääb viimaks ikkagi ühese vastuseta. Ülekohtune oleks seda Calvinile ette heita. Pigem on see positiivne, sest sel moel saab ajalooliste olukordade vastuolulisust paremini arvesse võtta. Ja ühtlasi annab see tunnistust Calvini enesekriitilisest kainusest: ta näeb oma toonaseid konflikte jälgides tõsist ohtu, et kiputakse ekslikult arvama, nagu oleks Jumal just nende poolel – olgu selleks siis katoliiklikud vastased või ka protestantlikud usukaaslased. Raskused Jumala tahte äratundmisel sunnivad inimesi veelgi rohkem tegelema ka mõistusepäraste kriteeriumitega, mida saab ajalooliselt õigeaks tunnistada. Teisalt on Calvin reformaatorina siiski veendunud, et kuna *kõik* inimesed on patused, ei ole nad põhimõtteliselt suutelised sõda pidama üksnes õigel põhjusel ja õige kavatsusega.

## 8. Sõja seotus ülikonnaga

Eespool käsitleti juba seda, kuidas Calvin on sidunud igasuguse karistusvõimu kasutamise nii üksikisiku kui riikide tasandil ilmaliku ülikonnaga. Üksikisik seevastu peab teda tabanud ülekohtu taluma, teisisõnu astuma ebaõiglusele vastu üksnes avalikule kohtualluvusele lootes. Jumala ligiolu tõotus sõjas, nagu seda kord Iisraelile lubati, kehtib ka ülikonnale – kuid üksnes ülikonnale.

Kuna ilmalik ülikond on Calvini silmis Jumalale meelepärane ja tema poolt ametisse seatud (*politica administratio* kui *media salutis*)<sup>127</sup>, on neile antud meelevaljal kaitsta vägivallavahenditega kogukonna üldist heaolu arvestatavad tagajärjed ka üksikutele kristlastele. Calvin polemiseerib enne kõike anabaptistide (ristijate) patsifismiga<sup>128</sup>, mis rajaneb teistsugusele suhtumisele ilmalikku ülikonda. Reformatsiooni radikaalsesse suunda kuulavas ristijateliikumises, mis pakkus radikaalset alternatiivi tolle aja kirikutele ja ühiskonnakorraldusele<sup>129</sup>, võib Calvini päevil täheldada niisugust arengut,

<sup>127</sup> Poliitiline juhtimine on õndsuse saavutamise vahend.

<sup>128</sup> 1544. aastal üllitas Calvin poleemilise kirjutise radikaalse reformatsiooni esindajate, *anabaptistide*, vastu („Briève instruction /.../ contre les /.../ anabaptistes”; edaspidi *Briève instruction*). Teksti saksakeelne tõlge („Kurzer Unterricht /.../ gegen die Irrtümer der gemeinen Sekte der Anabaptisten”) on leitav: **Calvin-Studienausgabe (CS)** 1999. Bd. 3: Reformatorische Kontroversen. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, S. 280–367 [Edaspidi **CS** 1999, Bd. 3]; vt ka **Greef** 1993, pp. 167–169.

<sup>129</sup> Ristijateliikumise tekkeloo, usuliste ja sotsiaalpoliitiliste eesmärkide ning teoloogiliste rõhuasetuste kohta vt näiteks **Goertz, H.-J.** 1988. *Die Täufer. Geschichte und Deutung*. Berlin: Evangelisches Verlagsanstalt; vt ka **Saumets, A.** 2011. *Zur Entstehung und Problematik des neuzeitlichen Toleranzgedankens und der Gewissens- und Religionsfreiheit am Beispiel*

mis oli küll ületanud oma algusaastate põhimõttelise riigivaenulikkuse, kuid ei pööranud tähelepanu kristlikule *vastutusele* selles valdkonnas. Nn Šveitsi vendade<sup>130</sup> usutunnistuslikes Schleitheimi artiklites (1527)<sup>131</sup> anti ühemõtteliselt tauniv vastus küsimusele „Kas ka kristlane võiks ja peaks kandma mõõka hea kaitseks ja varjuks ning armastuse pärast?“. Usutunnistuses (6. artikkel) on ühemõtteliselt väljendatud Šveitsi vendade negatiivset suhtumist: „Mõõga suhtes oleme kokku leppinud järgnevalt: mõök on Jumala kord väljaspool Kristuse täiuslikkust. Mõök karistab ja tapab kurje ning kaitseb ja hoiab häid. Seaduses on mõök seatud kurjade üle karistuseks ja surmaks. Selle kasutamine on antud ilmalikule ülikonnale. Kristuse täiuslikkuses aga kasutatakse põlu alla panekut üksnes manitsemiseks ja nende osadusest eemaldamiseks, kes on patustanud, mitte aga liha tapmise läbi, vaid üksnes manitsemise ja käsu läbi mitte enam patustada.“<sup>132</sup> Tekstis on esitatud kolm küsimust kristlaste ja mõõgameelevalla kasutamise kohta<sup>133</sup>: (1) kas üks kristlane võiks ja peaks kasutama armastuse pärast mõõka kaitseks kurja vastu ja hea hoidmiseks; (2) kas kristlane peaks otsust langetama ilmalikus tülis, mis on uskmatudel omavahel; (3) kas kristlane peaks kuuluma ülikonna hulka, kui ta on selleks valitud? Kõigile neile küsimustele on antud Uue Testamendi tekstides *eitav* vastus. Ülikuseisuse kohta on öeldud: „/.../ kristlastele ei ole sünnis ülikonna hulka kuuluda. Ülikonna valitsus on liha järgi, kristlaste valitsus vaimu järgi. Nende [ülikute] kodakondsus on

---

der staatskirchlichen Stellungen zu den Täufern und den Nonkonformisten in der Frühen Neuzeit. – Saumets, A.; Kilp, A. (Eds.) Extremism Within and Around Us [= ENDC Proceedings, No 14]. Tartu: Tartu University Press, S. 130–162. [Edaspidi *Saumets 2011*]

<sup>130</sup> Šveitsi vennad (*Schweizer Brüder*) on Zürichi reformaatori Huldrych Zwingli ümber koondunud piiblingist 1520. aastate keskpaiku välja kasvanud ning Zwingliga opositsiooni sattunud usuliikumine, mis oma radikaalsest piiblitõlgendusest johtuva lasteristimise kriitika juurest liikus edasi usuristimise propageerimise suunas, pööras selja seni valitsenud riigikiriklikule kontseptsioonile ja võttis Zürichi kodanlikust-kiriklikust kogukonnast eraldumise näol *vabakirikliku* suuna. Mõiste „vabakiriklik“ selle klassikalises mõistes omab kahetist tähendust: a) *vaba* riigist (kogudus peaks sõltuma üksnes Jumalast ning seetõttu olema sõltumatu riiklikust võimust või toetusest); b) *vabatahtlik* (kogudus peab koosnema vabal tahtel kokkutulnud usklikest). Vt *Saumets 2011*, S. 142–15.

<sup>131</sup> Usuristimist pooldavate kristlaste juhid saksakeelses Šveitsis võtsid 1527. aastal Schleitheimis toimunud kokkusaamisel Michael Sattleri eestvedamisel vastu ühe usutunnistusliku teksti („Brüderliche Vereinigung etlicher Kinder Gottes, sieben Artikel betreffend“). Usutunnistuse iseloomulikuks jooneks on koguduse ja maailma selge eristamine. Tegemist on vägivallast teadlikult hoidunud Šveitsi, Lõuna-Saksamaa ja Austria aladel tegutsenud anabaptistide varase klassikalise dokumendiga, kus on väljendatud seisukohta ka ilmaliku ülikonna ja neile omistatud „mõõgameelevalla“ suhtes. Vt usutunnistuse teksti *Steubing 1985*, S. 262–267; vt ka *Saumets 2011*, S. 152–154.

<sup>132</sup> *Steubing 1985*, S. 265.

<sup>133</sup> *Ibid.*



selles maailmas; kristlaste kodakondsus on taevas. Ülikute tülides ja sõdades kasutatavad relvad on lihalikud ja üksnes liha vastu; kristlaste relvad on aga vaimulikud ning kuradi kindlustuste vastu.”<sup>134</sup> Sellisest arusaamast johtus paljude ristijate jaoks põhimõtteline patsifism, mille kontekstis mõisteti relvade kasutamist „kuratliku asjana”.

Calvin tundis end olevat kohustatud sellise patsifistliku positsiooni tõttu kaitsma ilmalikku ülikonda ja ka nende õigust sõda pidada. Ta tegi seda anabaptistide vastu suunatud traktaadis (“Briève instruction /.../”)<sup>135</sup>. Vägivallast loobumine Mäejuhluse mõttes on üle kantav vaid üksikisikule: „Seega on meie igäihe kohus pigem kannatlikult kannatada, kui meid teotatakse, kui et kasutada jõudu ja vägivalda”<sup>136</sup>. Ilmalikule ülikonnale on antud mõõk, et halbade võimu alla suruda ja neid karistada<sup>137</sup>. Aga niipea kui selles nähakse Jumalale meelepärast institutsiooni, ei saa kristlased end ise sellest distantseerida. Selliselt polemiseerib Calvin ristijate vastu, kes küll nõustuvad sellega, et valitsejad on Jumala seatud, aga kes pidasid selliste ilmalike ülesannetega tegelemist usklake puhul lubamatuks. „See on sama, kui üks ütleks: ma olen küll nõus, et see töö on Jumala poolt antud, aga keegi ei saa seda teha hea südametunnistusega, või koguni – kes seda tööd eales teeb, on vastuolus Jumalaga.”<sup>138</sup>

Calvin on veendunud, et kristlane saab kuuluda ülikute seisusse ja peab olema valmis ka niisugust teenistust täitma. Vanast ja Uuest Testamendist toodud näidetele<sup>139</sup> tuginedes toonitab ta: „Meil on sama seadus ja samad reeglid, mis olid neil, et meile silme ette tuua seda, kuidas peaksime toimima meie, et Jumala ees õiged olla. Sellest järeldub, et seda kutsumust, mis kord oli püha ja õige, ei saa kristlased tagasi lükata; pealegi kui kutsumus on inimelu see osa, mis Jumala ees kõige rohkem maksab. Seepärast ei tohi me ilmaliku õigluse seisust välistada ega seda kiriku vastutuselast eemal hoida,

<sup>134</sup> *Ibid.*

<sup>135</sup> Neuchâtelist (Šveits) saadeti Calvinile 1544. aasta veebruaris anabaptistide usutunnistuse (*Confessio Schlattensis* ehk Schleitheimi artiklid) prantsuskeelne tõlge. Calvin esitas oma argumenteeritud vastulaused nendele artiklitele 1544. aasta juunis. Vt **Greef** 1993, pp. 167–169. Vt ka märkust 128.

<sup>136</sup> Briève instruction, viidatud **Faberi** 2000, S. 103 järgi. Nimetatud traktaadi saksakeelne tõlge (Hans Scholl), mis on avaldatud **CS** 1999, Bd. 3, S 267–367, on kahjuks lünklik (puudub näiteks siinse teksti mõttes oluline lõik anabaptistide ja Calvini erimeelsustest relvakandmise suhtes: **CO** 7, 77–80), mistõttu on mõnel pool olude sunnil kasutatud sekundaarallikat (**Faber** 2000).

<sup>137</sup> „Kohtuametnik on Jumala teener meie kasuks ja hüveks, et maha suruda ja takistada õelate vägivalda.” Briève instruction, viidatud **Faberi** 2000, S. 103 järgi.

<sup>138</sup> **CS** 1999, Bd. 3, S. 345.

<sup>139</sup> Vt **CS** 1999, Bd. 3, S. 337–339.

sest meie Issand on selle kord Iisraeli rahva jaoks rajanud ja heaks kiitnud ning on selleks ametisse seadnud oma parimad teenrid, koguni prohvetid.”<sup>140</sup>

Igasuguse vägivallakasutuse sidumine ilmaliku ülikonnaga on oluline, et mõista Calvini suhtumist protestantide tagakiusamisse Prantsusmaal. Kui protestandid osutaksid tagakiusule vägivaldset vastupanu, oleks see sõda, mida peetakse ilma õiguspärase valitseja (*legitima auctoritas/potestas*) heakskiiduta. Sellist võimalust Calvin eitab. Tema arvates tuleb taolises olukorras eelistada märterlust (erinevad manitsused kodusõja ja avaliku korra rikkumise pärast, millest oli juba eespool juttu).

13. mail 1562 kirjutas Calvin kriitilise kirja Lyoni protestantlikule kogudusele<sup>141</sup>. Eelnevas käsitleti lühidalt Calvini varasemaid kirju, mis olid adresseeritud sealsetele tagakiusatud kristlastele (1552 ja 1553). Siis, ligi kümme aastat hiljem, oli olukord Lyonis otsustavalt muutunud. Lyon oli 30. aprillil 1562 kodusõja õhkkonnas protestantide kätte langenud ja linnas tõstis pead kirikute rüüstamise ja nn vana usu pooldajatele kättemaksmise laine, mille eesotsas olid protestantlikud jutlustajad. Calvini kiri näitab selgelt, mida ta sellisest vägivaldsest ja seadusetusest tegevusest arvab. „See pole sobilik käitumine, kui üks Sõna teener ennast sõjameheks või mässujuhiks teeb; aga see on veel palju halvem, kui kantsel maha jäetakse selleks, et relvade järele haarata. Kõige tipuks on aga see, kui tullakse, relv käes, linna kuberneru juurde ja teda praaliva kõnega võimust ja vägivallast ähvardatakse. Usaldusväärsete inimeste sõnutsi öeldi siis selliseid sõnu: „Armuline isand, te peate seda tegema, sest võim on meie käes!” Taolised väljendused – seda peame teile kategooriliselt ütleva – on meile järelevalmistatud nagu üks nurisünnitus. /.../ Aga ka sellest veel ei piisanud. Ei, oli vaja veel mööda maad liikuda, et saaki koguda ja lehma ning muid loomi röövida – ja seda siis, kui isand parun [Condè prints] <sup>142</sup> volitatud mehena oli kohale jõudnud, kes mingil juhul taolisi rünnakuid heaks ei kiitnud, nagu neid on häbitult korraldanud inimesed, kes kiitlevad, et on Jumala sõna teenrid.”<sup>143</sup> Avaliku heaolu vastu suunatud tegusid, näiteks kirikute rüüstamisi, tuleb täie rangu-sega hukka mõista: „Missuguse õigusega peaks olema lubatud asju röövida, mis ei kuulu üldsegi mõnele üksikisikule? Kui juba tänavaröövlid on oma karistust väärt, siis üldise hüve varastamine on kahekordselt nurjatu tegu! Kui te ei taha kõigi õigemeelsete inimeste viha ja põlgust enda peale tõmata, siis kehtestage kord, et sellised pahameelt tekitavad probleemid saaks

<sup>140</sup> CS 1999, Bd. 3, S. 341.

<sup>141</sup> Vt kirja teksti: Calvin 1939, S. 17–21.

<sup>142</sup> Condè prints (Louis I de Bourbon) juhtis 1562. aastal puhkenud ususõjas hugenotte.

<sup>143</sup> Calvin 1939, S. 18–19.

heastatud! Kui te sellega veel kauem viivate, siis me kardame, et te ei tule sellega enam kunagi toime.”<sup>144</sup>

Calvin taunib vägivallategusid, mille korraldajateks on protestantlikud kogudused, sest õiguspärase sõja kriteerium – sõda peab pidama võimupädev ülikkond – ei ole sel juhul täidetud. Ülestõus saab olla õiguspärane vaid juhul, kui selle etteotsa asuks kõrgaadel või parlamentaarsed ringkonnad. Calvin oli selles küsimuses kompromissitu, nagu ilmneb tema suhtumisest Amboise’i vandenõusse, mida 1560. aastal organiseeriti protestantlike aadlike seas. Calvin laitis plaani ühemõtteliselt maha, kuna eestvedajate seas ei olnud nn esimese ringi printse. Ühes kirjas admiral Colignyle (1561) esitab Calvin oma põhjenduse: „Küll aga ma nõustusin temaga<sup>145</sup>, et kui vere poolest printsid nõuaksid maa hüvanguks oma õigusi ja kui parlament ühineks nende nõuga, siis oleks kõikidel headel alamatel lubatud neile oma relvastatud kätt laenuks anda. See mees küsis siis minult, kas see oleks ka lubatud, kui ettevõtmist saaks [meelitada] toetama mõnd vere poolest printsi, kui ta ka esimese ringi hulka ei kuuluks. Sellele sai ta [minult] eitava vastuse.”<sup>146</sup>

Küll on aga tõsiasi see, et hilisematel aegadel oli protestantide vastupanu tuntavaim aladel, mis olid varem Calvini mõju all<sup>147</sup>. Põhjuseks on olnud ennekõike see, et Calvin rõhutas ilmaliku ülikkonna vastutust Jumala ees sedavõrd järjekindlalt, et väga raske oli tagasi tõrjuda jumalatu, türanaliku ülikkonna vastu suunatud vastupanu õiguspärasust. Ta avaldas korduvalt arvamust, et üks vaimulik liikumine saab edasi sammuda vaid vaimulike vahenditega. Ülikkonnal, rahva loodud institutsioonidel ja eriti vere poolest printsidel aga on Calvini arvates mitte üksnes vastupanuõigus, vaid isegi vastupanukohustus – ennekõike muidugi olukordades, kus jumalatu ülikkond soosib sõnakuulmatust Jumala vastu. „Kus see niimoodi on, seal ei keela

<sup>144</sup> *Ibid.*, S. 20.

<sup>145</sup> Calvin peab silmas kedagi, kes oli ülestõusuga ühinenud ja küsis Calvinilt sellekohast eksperdiarvamust.

<sup>146</sup> Viidatud Faberi 2000, S. 104–105 järgi.

<sup>147</sup> Vt Scholl 1976, S. 63–65. Siin viidatakse näiteks Šoti reformeeritud usutunnistusele (*Confessio Scotica*), mis sõnastati 1560. aastal ja võeti parlamendi poolt ka vastu. Šotimaa reformatsioonimeelsetel aadlikel õnnestus ära kasutada Inglismaa ootamatut sõjalist interventsiooni Šotimaale, et oma riiki ja kirikut reformeerida. Usutunnistuse peamiseks koostajaks oli Šotimaa juhtiv reformaator John Knox, kes oli kahel korral töötanud ja õppinud Calvini juures Genfis ning tema vaadetest sügavalt mõjutatud. Calvin nõustas oma õpilast kirja teel ka reformeeritud kiriku ülesehitamisel. Knoxi keevaline iseloom ja sõjakas kuulustustöö viisid aga Šotimaa kodusõtta. Sellele vaatamata on Šotimaa ainus maa Euroopas, kus kalvinism on ennast täielikult kehtestanud. *Confessio Scotica*’s on muuhulgas nimetatud Jumalale meelepärasteks asjadeks „heade aitamist, türannide takistamist, nõrkade kaitsmist nende kurnajate vägivalla vastu”.

ma nendel meestel kuningate metsikule ohjeldamatusele kohusetundlikult vastu astuda. Ei, ma väidan koguni seda: kui nad nendele kuningatele, kes on määratult vihased ja alamat rahvast piinavad, läbi sõrmede vaatavad, siis pole nende taoline teadlik märkamatajätmine vaba häbiväärsest truudusetusest; sest nad reedavad ju sellises rüüses pettuses [selle] rahva vabaduse, kelle hoidjateks nad on /.../ Jumala korralduse järgi seatud!<sup>148</sup>

Ent Calvin ei kutsu üles eraisikuid võitlema türannia vastu, kuigi tema usukaaslaste seas leidis radikaale, kes olid valmis protestantidesse vaenulikult suhtuvaid türanne mõrvates talumatuid tagakiuse lõpetama. Ebaõiglaselt ja vägivaldselt valitsevate türannide kukutamise idee vastu väljendus Calvin selgelt ka *Institutio*'s: „Ka näiteks filosoofide juures peetakse seda kõige aulisemaks teoks, kui keegi vabastab oma isamaa türanniast. Taevase kohtuniku sõna aga kuulutab selge hukkamõistva otsuse välja sellele, kes on eraisikuna tõstnud käe türanni vastu.”<sup>149</sup> Seda saavad teha vaid seisused ja seaduslikult selleks volitatud isikud: „Sest kui ka ühe ohjeldamatu valitseja taltsutamine on Jumala kättemaks, siis ei peaks meie seepärast kohe arvama, et taoline jumalik kättemaks on meie kätte antud – sest meil pole muud korraldust kui kuuletuda ja kannatada. /.../ Teisiti on aga lood siis, kui ametisse on seatud rahvakogud, et kuningate omavoli ohjeldada /.../”<sup>150</sup> Lisaks jääb muidugi võimalus, et Jumal kutsub „avalikke kättemaksjaid” ning oma ettehoolest tulenevalt avab sel tavatul moel tee ebahariliku olukorra kõrvaldamiseks.

## 9. Vastustus rahu eest

Kohustus tõrjuda ebaõiglast rünnakut on Calvini meelest üksnes ilmalikul ülikonnal. Kuid ülikonna õigus sõda pidada ei tähenda neile sugugi piiranguteta tapmisvoli andmist. Ükski tühine põhjus ei saa sõda õigustada ning enne sõjategevuse alustamist tuleb teha läbi kõik sammud, et rahu säilitada. Sõda on suur viletsus, olemuslikult halb. Calvini jaoks on sõda avatud uks täieliku hävingu juurde. Kui relvad juba kätte võetakse, siis ei hoia enam keegi tagasi – kõik näib olevat lubatud ning tulemuseks on kohutav kaos: „/.../ kui sõda on kord juba puhkenud, siis ei leita vahendit selle rahustamiseks”<sup>151</sup>. Calvin tõdeb rikutud inimloomust tundes pessimistlikult, kuidas sõjas kaob

<sup>148</sup> Inst IV, 20, 31.

<sup>149</sup> Inst III, 10, 6.

<sup>150</sup> Inst IV, 20, 31.

<sup>151</sup> Dt 20,10–18, viidatud Faberi 2000, S. 106 järgi. Calvini *Deuteronomium*'i põhjal peetud jutlustest on saksakeelses tõlkekogumikus (CS 2009. Bd. 7) avaldatud vaid väike osa.

igasugune inimlikkus: inimesi tapetakse armutult, mõtlemata sellele, et ka need, keda tapetakse, on Jumala looming. „Kui ollakse võitlusse astunud, siis on vaja, et toimuks nii palju mõrvu, et leiaks aset nii suur verevalamine, et näiks, nagu kukuks maailm kuristikku, et peaaegu unustatakse kogu loomus, et suletakse silmad ega vaadata enam, kas need, keda tapetakse, on ka inimolevused või mitte. Kas on siis vaja, et jõutakse sellise tohutu õuduseni?”<sup>152</sup>

Ta viitab leskedele ja vaeslastele, kes maha jäävad, samuti sõjapõgenikele ja muudele viletsuse vormidele: „Jäägem selle juurde, et mitte kellelgi pole voli pidada sõda nii, et hävib (ja saab laastatud) kõik eluks vajalik /.../ Ja kui suur hulk inimesi tapetakse, jääb maha samapalju leski ja vaeslapsi; ja isegi kui säästetakse varasid ja majapidamisi, aetakse paljud inimesed nende kodupaigast minema ja tehakse neile kurja, nii et mõned langevad külma ja teised haiguste ohvriks. Isegi kui me sõjaajal võimalikult õiglaselt käitüksime, tooks sõda endaga siiski kaasa palju häda ja viletsust, sest see on vältimatu. Niisiis veel üks põhjus sellisest kurjast teost hoiduda ja selliseid koledusi vältida.”<sup>153</sup>

Kahekordselt kannatavad sõda pidavate valitsejate alamad, sest neil tuleb lisaks sõjakulude kandmisele taluda ka vaenlase rüüstamisi või koguni oma valitseja hävitavat käitumist (nn põletatud maa taktika)<sup>154</sup>. Sõjaga kaasnevad väga erinevad kahjud nii üksikisikutele kui tervetele riikidele. Kõik see halb on olemas ka õiguspäraste sõdade puhul, mistõttu ei tohi ühtegi sõda kerge-meelselt ette võtta. Sõjakoledestele tuleb enne sõja alustamist mõelda, et oleks võimalik tõsisemalt rahu otsida: „Saab olema lahinguid, mis puhkevad. Ennää, on nii palju vaeseid lesknaisi, nii palju vaeseid orbe, toimuvad nii suured rahutused, et näib, nagu pöörduks maailm pea peale. /.../ Kui vürstid vaid arvestaksid sellega, et neil tuleb sõjakäike alustades jõuda selliste äärmusteni – siis on kindel, et nad oleksid ses osas palju alalhoidlikumad, kui nad seda praegu on.”<sup>155</sup> Prantsusmaa plahvatuslikku olukorda silmas pidades hoiatas ta usukaaslasti täie tõsidusega: „Kui me valaksime kasvõi ühe tilga verd, tekiks sellest niisugune torm, mis ujutaks üle kogu Euroopa. Nii olgu sada korda parem, et me hukkuksime, kui et annaksime põhjust kristlust ja evangeeliumi niisugusesse teotusse tõugata.”<sup>156</sup>

---

Seetõttu on kasutatud mõne teemakäsitluse mõttes olulisi, ent tõlkekogumikust välja jäänud jutlusi (nt Dt 20,10–18) sekundaarallikate vahendusel (Faber 2000).

<sup>152</sup> Dt 20,10–18, viidatud Faberi 2000, S. 106 järgi.

<sup>153</sup> CS 2009, Bd. 7, S. 124.

<sup>154</sup> Vt CS 2009, Bd. 7, S. 126–127.

<sup>155</sup> Dt 20,10–18, viidatud Faberi 2000, S. 106 järgi.

<sup>156</sup> Vt märkus 36.

Taoliste väljaütlemiste põhjal võib kohati jääda mulje, et Calvin on sõja eitaja. Kasvõi Jumala tahte kriteeriumit arvestades ei saa ta seda siiski olla. Küll aga manitseb ta, et kõik tuleks teha selleks, et sündmused niikaugale ei areneks. Sõda saab tõepoolest olla vaid *ultima ratio*, mis ei tohi puhkeda enne, kui kõik võimalikud vahendid on ära proovitud.

Isegi kui sõjapidamisel on õiglase põhjus ja tegu on õiglase kavatsusega, ei tohiks sellega kiirustada. Calvin toob järelemõtlemiseks mängu kaks omavahel seotud loomuõiguslikku argumenti: ta viitab esmalt ühtsele, inimesi ühendavale inimloomusele, mis on sugulussidemeks inimeste vahel, ning teisalt rõhutab, et kõik inimesed on loodud Jumala näo järgi<sup>157</sup>. Ühine inimloomus peaks panema sõjapidamisest loobuma. Kui see ei mõjuks ohjeldavalt ja võimalikke vastaseid tagasi ei hoiaks, jätaksid kõik oma mõistuse, pööraksid looduse korra pea peale ja oleksid hullemad kui metsikud loomad, kes oma loomust tunnevad ja üksteist lihtsalt niisama ei tapa: „Me oleme hullemad kui metsloomad, kes üksteist ära tunnevad, kui nad on samast liigist. Sest hundid ei sõdi mitte nii palju, kui seda teevad inimesed.”<sup>158</sup>

Inimloomuse ühendavat jõudu võib näha võõraste näitel, kes tulevad kaugelt ja kelle keelt ei mõisteta. Vaatamata keeleliste, kultuuriliste või rassiliste erinevustele on inimloomus siiski ühendav tegur. Oluline on teistes näha „inimest nagu mina”, aga veelgi olulisem on märgata teise inimese jumalanäolisust. Seepärast sisaldab iga agressioon inimeste vastu ka rünnakut Jumala vastu: „Sest meie Issand ütles: [t]e peate sõda minu vastu, kui te üritate sel moel üksteist kahjustada. Sest ma olen teid loonud oma näo järgi.”<sup>159</sup> Isegi siis, kui Calvini käsituse järgi on üks sõda õiglase sõjana Jumala poolt heaks kiidetud, tähendab iga inimese surm seda, et üks jumalanäoline loodu on taas hävitatud<sup>160</sup>. Calvin järeldab loomuõiguslike argumentide põhjal, et inimesed on loodud rahulikuks kooseksistentsiks, mida ei tohiks sõja ja vaenutsemisega lõhkuda. „Kui üks vaenlane saab pärast sõja alustamist tapetud, võib Jumal seda andestada, kui sellel, kes tapab, on õiglase ja õiguspärane põhjus ja ta [olude] sunnil tegutseb. Aga kuidas temaga ka ei oleks, öeldakse ikkagi, et see on häbiplekk, millega inimene ennast määrab. Aga miks? Et

<sup>157</sup> „Sest inimesed, olgu nad millised tahes, on tehtud Jumala näo järgi: ja pealegi tuleb meil mõtisklevalt vaadelda oma loomust. /.../ Sest tegelikult peab see meie loomuse ühisosa olema meil sugulussidemete asemel.” Viidatud **Faberi** 2000, S. 107 järgi (Dt 20,10–18).

<sup>158</sup> Viidatud **Faberi** 2000, S. 108 (Dt 20,10–18) järgi.

<sup>159</sup> **CS** 2009, Bd. 7, S. 40.

<sup>160</sup> „Isegi kui üksainus inimene oma elu kaotab, on see ikkagi Jumala näo järgi loodud inimene, kelle elu hävitati.” **CS**, Bd. 7, S. 124 (Dt 20,16–20).

me ära tunneksime: Jumal on meid loonud selleks, et me rahulikult koos elaksime.”<sup>161</sup>

Kristlased peavad lisaks kõigile loomuõiguslikele põhjustele hoidma rahu ka seepärast, et Jumal on nad oma lasteks nimetanud<sup>162</sup>. See kehtib ka viha-vaenlaste kohta, kui nad on kristlased, sest nad on Jumala läbi ühisesse lapsesuisusse asetatud. Kristlaste jaoks on oluline mitte üksnes tugev side kaasinimestega, vaid ka side Jumalaga, mistõttu peavad nad rahu ja sõja küsimustes rohkem kuuletuma kui paganad. See eriline kristlik vastutus rahu eest muudab Calvini jaoks vägivaldse vastupanu Prantsusmaal eriti probleemseks, sest see kahjustab protestantide mainet ning ennekõike evangeeliumi. Siinkohal meenutaks veel kord Calvini kriitilist kirja Lyoni kristlastele (1562): „/.../ kelle koletislikud teod on paljudele evangeeliumi vastikuks muutnud ja paljusid [evangeeliumist] võõrutanud ja on kõiki vagasid ja tagasihoidlikke inimesi eksitanud ning neile pahameelt valmistanud”<sup>163</sup>. Üldistavalt võib öelda, et kristlaste ülesandeks on otsida rahu kõikide inimestega, ja seda mitte ainult soovist elada omaette segamatut elu, vaid panustades ennast aktiivselt rahu nimel. Rahul on oma hind, mida ennekõike kristlased peavad olema valmis maksuma<sup>164</sup>.

Calvini jaoks on oluline, et rahupüüdlused peavad sõnade tasandilt jõudma tegudeni. Kristlikud ülikud, kelle käes on meelevald sõda alustada, peavad olema valmis maksuma rahu eest nii kõrget hinda, et nad loobuvad (selle nimel) iseenda omandist. „Tõesti on tõsi, et üks kristlik vürst peab otsima iga võimalust rahu tegemiseks, olema valmis seda isegi kallilt ostma, loobudes enda varast. Sel moel, et ta enam ei peaks mõõka tõmbama, muidu kui olles ära proovinud kõik muud võimalused, et seda vajadust vältida.”<sup>165</sup>

*Institutio*’s (IV, 20, 11–12) esitatud õiguspärase sõja kriteeriumites sõnastab Calvin ülikonna kavatsusega seotult ka proportsionaalsuse ehk mõõdukuse kriteeriumi. Sõda peab jääma oma algse (õige) kavatsuse raamidesse ning ei tohi areneda millekski muuks. Juba eespool oli juttu sellest, et oma Jumalale kuuletudes peaksid kristlased võrreldes paganatega ka sõjapidamise reeglitest rohkem kinni pidama ja suuremat õigluse tunnet üles näitama. Loomuõiguslikku aspekti rõhutades peavad kristlased ka sõjas säilitama ja

<sup>161</sup> CS 2009, Bd. 7, S. 40.

<sup>162</sup> Vt näiteks Mt 5,9: „Õndsad on rahutegijad, sest neid hüütakse Jumala lasteks.”; Jh 1,12: „Aga kõigile, kes tema vastu võtsid, andis ta meelevalla saada Jumala lasteks, neile, kes usuvad tema nimesse.”; 1Jh 3,1: „Vaadake, kui suure armastuse Isa on meile andnud: meid hüütakse Jumala lasteks ja need me olemegi.”

<sup>163</sup> Vt Calvin 1939, S. 19.

<sup>164</sup> Vt Faber 2000, S. 110.

<sup>165</sup> Briève instruction, viidatud Faberi 2000, S. 118 järgi.

kaitsma inimlikkust: „Ometigi kõneleb Jumal siin sõdadest, mis on õiglased, ja mida ta heaks kiidab /.../ nõuab ta ometi meilt, et mingigi inimlikkus valitseks.”<sup>166</sup> See tähendab ka Jeesuse sõnade järgi „oma vaenlaste armastamist ja neile andestamist”<sup>167</sup>.

Konkreetsed vormid võtab mõõdukuse nõue sõjas näiteks mõttekäigus, et sõjas tuleb säästa vaenlase maad ja sellel asuvat eluks vajalikku, näiteks viljapuid<sup>168</sup>. Calvin arutleb selle kirjakohta (5Ms 20,19) põhjal jutlustades ja esmalt erinevaid üldlevinud tõlgendusviise tutvustades, et viha ei tohiks olla suunatud vaenlase maa vastu, lisades aga omalt poolt mõtte, et kui Jumal on valmis juba puid säästma, siis seda enam tuleks säästa inimesi. Calvini järeldused sellest käsust on järgmised: „Meie jaoks tähendab see, et isegi siis, kui me mõõga tõmbame, ei ole me autoriseeritud tegema kõike, mis meile pähe tuleb, ja sooritama igasuguseid hirmsaid asju. Pangem tähele: Jumal räägib siin õigustatud sõjast, mille ta heaks kiidab. Kuigi ta laseb inimeste tapmisel sündida, nõuab ta ometi meilt, et mingigi inimlikkus valitseks, ja ta ei taha, et kogu maa maatasa tehakse. Jäägem selle juurde, et mitte kellelgi pole voli pidada sõda nii, et hävib (ja saab laastatud) kõik eluks vajalik. /.../ Kui see nii on, et me viljapuid peame säästma, mis on ometi ju hingetud asjad, siis kui palju enam peame hoolt kandma, et inimesusi säilitataks? See, mida siin öeldakse, ei ole suunatud viljapuude kui selliste säästmisele, vaid inimeste säästmisele, kes tänu nendele puudele saavad ennast toita ja ülal pidada. /.../ On üks üldine reegel, mida meil tuleks hästi tähele panna. Millal eales meid ka üles kutsutakse mingit kahju tegema või midagi purustama, peaksime sellele mõtlema: kas pole tõsi, et meie Issand on meid sellesse maailma asetanud ja meid kõigega varustanud, mis talle näis meie eluks vajalik olevat? Kui ma nüüd röövin selle inimese maa, mille Jumal on talle andnud inimeste toitmiseks, muudab minu käitumine tühiseks ja asjatuks Jumala headuse, millega ta inimsugu säilitab. Kas ma olen siis veel väärt, et see maa mind kannaks ja hoiaks, kui minu tegu on sel moel kahjustanud Jumala armu, mis on mõeldud nii minu ligimese kui ka minu enda jaoks? Kas ma siis ei taha

<sup>166</sup> CS 2009, Bd. 7, S. 124 (Dt 20,16–20).

<sup>167</sup> Vt Matteuse 5,43–44: „Te olete kuulnud, et on öeldud: Armasta oma ligimest ja vihka oma vaenlast! Aga mina ütlen teile: Armastage oma vaenlasi ja palvetage nende eest...”; vrd Rooma 12,18–21: „Kui võimalik, niipalju kui on olemas teist, pidage rahu kõigi inimestega! Ärge makske ise kätte, vaid andke maad Jumala vihale /.../ Veel enam: Kui sinu vaenlane nälgib, toida teda, kui tal on janu, anna talle juua /.../ Ära lase kurjal võitu saada enese üle, vaid võida sina kuri heaga!”

<sup>168</sup> Vastav käsk viljapuude säästmiseks on antud 5. Moosese 20. peatükis („Käsud sõja puhuks”) salmis 19: „Kui sa piirad mingit linna kaua aega ja sõdid selle vastu, et seda vallutada, siis ära hävita selle puid kirvest nende külge pannes, sest neist sa võid süüa! Ära raiu neid maha, sest kas puid väljal on inimesed, et sa ka neid peaksid piirama?”



enam, et see arm meid ümbritseks ja meile kaitset pakuks? Kas poleks ma siis keegi, kes ei vääri enam inimese nime?”<sup>169</sup> Ka sellest tekstinäitest võib näha, kuidas Calvin jõuab oma arutlustega taas *inimeseks*-olemise juurde.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et maa, täpsemalt öeldes inimeste elukeskkonna hävitamine, pole rünnak üksnes Jumala loomingu, vaid ka Jumala ettehoole vastu, millega Jumal jagab inimestele eluks vajalikku. Mõõdutundetu hävitustöö sõjas oleks niisiis rünnak Jumala headuse vastu ja tähendaks sisuliselt sõda headuse allika – Jumala – vastu.

Vastutus inimlikkuse säilitamise eest sõjas ja rahus lasub kõigil: nii sõja alustajatel kui ka sõja pidajatel. Kui need, kes on ülikute käsul sõtta läinud, ei suuda otsustada, kas see sõda on õiguspärane või mitte, peavad nad ometi oma käitumise eest vastutama. Calvin toonitab, et need, kes sõjas inimlikkuse vastu eksivad, ei saa ühegi valitseja varju pugeda, vaid kannavad ise täit vastutust selle eest, mida teevad: „Nad kutsuvad asjata kuningaid ja vürste endale tagatiseks: sest need „tellivad muusika” ja nemad peavad vastama nagu röövlipealikud. Ja kõik nende sõdurid järgivad neid, otsekui oleksid nad nende ülekohtus osalised.”<sup>170</sup> Sõjas korda saadetud koleduste õigustuseks ei saa tuua väidet, et nii on ikka tavaks sõjas käituda: „Ja ometigi on see tänapäeval lubatud: selle jaoks, kes on harjunud. Ja millest muust tuleb see komme, kui sellest, et Jumalale ja Tema sõnale ei ole kohta jäetud, et inimesed on sellest eemaldunud, ja lõpuks on kõik juhmid?”<sup>171</sup>

## 10. Kõigi kristlaste igapäevane rahueetika

Kui pöörata tähelepanu üksnes sellele, mida Calvin on *Institutio*’s mõõgameelevallast, sõjapidamisest ja rahupüüdlustest kirjutanud, siis võib jääda mulje, et need vähesed reeglid puudutavad pelgalt ilmalikku ülikonda. Vaid nendel on õigus kätte maksta ja kaitsta, sellal kui tavalisele kristlasele tuleb üha uuesti meelde tuletada, et ta peab kurjale heaga vastama. „Jumal kõneleb siin neist, kelle vastu ta relvastas oma rahva. Niisiis ei saa me midagi sellist kõnelda isegi oma vaenlase kohta. Kui keegi teeks mulle kõike halba, mida üks inimene võib teha, kui ta plaanib mu surma: juhul, kui on nii, et ma pole üldse relvis, et enda eest kätte maksta, ei anna Jumal mulle üldsegi mitte kirvest, et talle vastata samaga, vaid mul on käsk vastata halvale heaga.”<sup>172</sup>

<sup>169</sup> CS 2009, Bd. 7, S. 125–126.

<sup>170</sup> Dt 2,1–7, viidatud Faberi 2000, S. 114 järgi.

<sup>171</sup> CS 2009, Bd. 7, S. 125–126.

<sup>172</sup> Dt 20,10–18, viidatud Faberi 2000, S. 115 järgi.

Põgus pilguheit Calvini jutlustele (ennekõike *Deuteronomium*'ile) aga näitab, et Calvin püüab neid arusaamu kõigile selgitada, andes mõista, et kõige olulisem on inimeste rahumeelne kooselu. Ta toonitab inimeseks-olemise ja ühtse inimloomuse tähtsust ka õiguspärase sõja kontekstis, tõlgendab Jumala seadusest tulenevaid käske, andes neile aktuaalsed ja üldinimlikud mõõtmed, ning püüab sõjas nõutud mõõdukust üle kanda ka inimeste igapäevatülidele.

Eespool leidis juba käsitlemist nõue taotleda rahu ka olukorras, kus sõda näib olevat vältimatu. Rahuvalmidus peab avalduma igapäevases elus, sest üksikisikule ei ole antud õigust kätte maksta. See ei ole pelgalt loosung, millel puudub side tõelisusega: kogu inimelu peab väljendama valmidust elada teistega koos rahumeelselt ja sõbralikult: „Andkem nõu teha rahu kõigiga, ja mitte ainult suuga, vaid andku meie elu tunnistust, et me ei soovi midagi muud kui olla kõigiga sõbrad.”<sup>173</sup>

Kuigi Calvin nõuab kristlastelt valmidust andestada ja keelab kättemaksu, ei tähenda see veel võltsi rahu propageerimist, mis oleks ülekohtu suhtes pime ja tumm. See, kes kogeb ülekohtu, peab näitama ülekohtutegijale tema eksimusi. See on Calvini arvates toimiv lepituse retsept: „Jäägem selle juurde, et meie, kui meid on rünnatud, peame niipalju, kui see meist sõltub, üritama leppida oma vaenlastega. Ja kuidas? Sellega, et me laseme neil ära tunda nende vead. Sest lepitus eeldab, et see, kes on eksinud, tunneb oma halva teo ära ja see ei meeldi talle endale. Ja et meie oleks siis valmis andestama neile, kes on sellisesse olukorda asetatud: et me ei nõuaks midagi muud kui seda, et oleksime nendega ühendatud vendadena, isegi kui nad varem olid meie vaenlased.”<sup>174</sup>

Mida öelda lõpetuseks? Kas Calvin oli sõja vankumatu süüdistaja, teatud laadi patsifist, kelle jaoks oli sõda *per se* halb ja kuri ning kes taotles rahu üksnes passiivsete vahenditega? Vaatamata teravale kriitikale, mida ta sõja suhtes esitas, ei saaks seda väita. Pigem on ta olnud üks silmapaistvamaid rahu advokaate. Selle hetkeni, mil hakkavad kõnelema relvad, kõneleb ja tegutseb Calvin väsimatult rahu nimel. Kui sõda siiski puhkeb, tuleb seda karta ja kahetseda. Seda eetilist dilemmat on ta väljendanud nii: „Me jälestame, niivõrd kui see meist sõltub, neid sõdu ja võitlusi religiooni pärast. Paraku /.../ me ei suuda neid vältida. Jumal tahab meid kuni selle hetkeni läbi katsuda, et me oleme sunnitud sõtta minema, kuid teeme seda vastu tahtmist.”<sup>175</sup>

<sup>173</sup> Dt 20,10–18, viidatud Faberi 2000, S. 116 järgi.

<sup>174</sup> Dt 20,10–18, viidatud Faberi 2000, S. 116 järgi.

<sup>175</sup> Calvin, J. 1961. Predigten über das 2. Buch Samuelis. Hanns Rückert (Hrsg.). Neukirchen: Neukirchener Verlag der Buchhandlung des Erziehungsvereins, S. 42. (2Sam 2,8–17)

Calvin ei püüdnud põgeneda selle maailma tõelisuse eest, vaid tundis vajadust ning kohustust mõtiskleda ka sõja ja rahu üle. Eelnenud põgus ülevaade tema mõtetest jätab kahtlemata õhku terve rea vastamata küsimusi ja mõni Calvini seisukoht tekitab ilmselt ka vastuolulisi tundeid või vastuväiteid. Inimestena oleme me kõik poolikud ehk halvad<sup>176</sup>, nii ka Calvin. Aga miski ei takista inimesel kasvada ja püüelda paremuse poole ning ka minevikus tehtud vigadest ja arukatest otsustest, esitatud mõttekäikudest ja kriitilistest enesehinnangutest õppida<sup>177</sup>. Et me sellel õppimise ja arenemise teel võime ise vigu teha ning tahtmatult ehk teistelegi kahju tekitada, näib juba kord olevat inimese saatus. Selleks, kuidas taolise paratamatusega toime tulla, pakuvad meile mõtlemisainet sureva Calvini hüvastijätusõnad oma kolleegidele: „Aga see, mida ma olen teinud, pole miskit väärt. Pahatahtlikud haaravad kahtlemata neist sõnadest kinni, aga ma ütlen veel kord, et kõik, mida ma olen teinud, pole midagi väärt olnud, ja et ma ise olen üks vilets loodu. /.../ Ja ma palun samuti, et kõik kuri, mida ma olen teinud, mulle andeks antaks; aga kui on ka midagi head olnud, et te siis selle järgi joonduksite ja seda järgiksite.”<sup>178</sup>

## Kirjandus

- Becchia, A.** 2012. Savoyen. – Historisches Lexikon der Schweiz. <<http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D6641.php>>, (20.11.2012).
- Bohatec, J.** 1936. Gott und die Geschichte nach Calvin. – Philosophia Reformata, 1. Soest: Association for Reformational Philosophy.
- Buchbender, O. et al.** 1986. Art. „Frieden”. – Wörterbuch zur Sicherheitspolitik. Buchbender, O., Bühl, H., Quaden, H. (Hrsg.). 2. Aufl., Herford: Verlag E. S. Mittler.
- Buchbender, O. et al.** 1986. Art. „Krieg”. – Wörterbuch zur Sicherheitspolitik. Buchbender, O., Bühl, H., Quaden, H. (Hrsg.). 2. Aufl., Herford: Verlag E. S. Mittler.
- Büsser, F.** 1994. Grundgedanken Zwinglis in Calvins ‘Institutio’. – Die Prophezei. Humanismus und Reformation in Zürich. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge. Bern: Lang.
- Calvin, J.** 1961. Predigten über das 2. Buch Samuelis. Hanns Rückert (Hrsg.). Neukirchen: NeukirchenerVerlag der Buchhandlung des Erziehungsvereins.

<sup>176</sup> Eestikeelne sõna „halb” tähendab saksa keeles „poolik”.

<sup>177</sup> Siinkohal oleks sobilik tsiteerida apostel Paulust (Filipi 3,13b–14a,17): „Ühte aga ma ütlen: ma unustan kõik, mis on taga, ja sirutun eesoleva poole, ma püüden sihtmärgi poole /.../ Vennad, võtke mind eeskujuks ja jälgige neid, kes elavad nõnda, nagu meie teile eeskujuks oleme.”

<sup>178</sup> Viidatud Neuseri 1971, S. 115 järgi.

- Calvin, J.** 1978. Christliche Unterweisung. Der Genfer Katechismus von 1537. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn.
- Calvin, J.** 1988. Unterricht in der christlichen Religion (*Institutio christianae religionis*). Nach der letzten Ausgabe übersetzt und bearbeitet von Otto Weber. 5. Aufl. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Calvin, J.** 1939. Von der Tapferkeit des Glaubens. Briefe Johannes Calvin an Hugenotten. Weber, O. (Hrsg.). Berlin: Furche Verlag.
- Calvin-Studienausgabe (CS)** 1994. Bd. 1.1. Reformatorische Anfänge 1533–1541. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Calvin-Studienausgabe (CS)** 1997, Bd. 2: Gestalt und Ordnung der Kirche. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Calvin-Studienausgabe (CS)** 1999. Bd. 3: Reformatorische Kontroversen. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Calvin-Studienausgabe (CS)** 2009. Bd. 7: Predigten über das Deuteronomium und den 1. Timotheusbrief (1555–1556). Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Czempiel, E.-O.** 1998. Friedensstrategien. 2. Aufl., Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Elton, G. R.** 1971. Europa im Zeitalter der Reformation 1517–1559. Bd. 2. Hamburg: Siebenstern Taschenbuch Verlag.
- Faber, E.-M.** 2000. Verantwortung für den Frieden bei Johannes Calvin. – Suche nach Frieden: Politische Ethik in der Frühen Neuzeit I. Brieskorn, N., Riedenauer, M. (Hrsg.). Stuttgart/Berlin/Köln: W. Kohlhammer.
- Feller-Vest, V.** 2005. Glarnerhandel. – Historisches Lexikon der Schweiz. <<http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D17182.php>>, (20.11.2012).
- Goertz, H.-J.** 1988. Die Täufer. Geschichte und Deutung. Berlin: Evangelisches Verlagsanstalt.
- Greif, W. de** 1993. The Writings of John Calvin. An Introductory Guide. Grand Rapids, Michigan: Baker Books.
- Gäbler, U.** 1985. Huldrych Zwingli. Eine Einführung in sein Leben und sein Werk. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt.
- Hollerbach, A.** 1985. Billigkeit. – Staatslexikon (der Görres-Gesellschaft). Bd. 1, 7. Aufl. Freiburg–Basel–Wien: Herder.
- Kelly, D.** 1997. Varied Themes in Calvin's 2 Samuel Sermons and the Development of His Thought. – Calvinus Sincerioris Religionis Vindex. Calvin as Protector of the Purer Religion. Kirksville: Sixteenth Century Journal Publishers.
- Kirchner, H.** 1987. Reformationsgeschichte von 1532–1555/1566: Festigung der Reformation, Calvin, Katholische Reform und Konzil von Trient. [Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen, II/6], Berlin: Evangelische Verlagsanstalt.
- Knorr, L.** 1982. Art. „Frieden“. – Kleines Lexikon Rüstung, Abrüstung, Frieden. Knorr, L. (Hrsg.). 2. Aufl., Köln: Pahl-Rugenstein.
- Labruno, G., Toutain, Ph.** 2000. Prantsusmaa ajalugu. Tallinn: Valgus.
- Lilleorg, A.** 2005. Otsides alternatiive: õiglase rahu teooria ja selle teoloogilised lähtekohad. – KVÜÖA toimetised, 4. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Link, Chr.** 1994. Widmungsschreiben der Institutio (1536). – Calvin-Studienausgabe (CS) 1994. Bd 1.1: Reformatorische Anfänge 1533–1541. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.

- Mühlen, K.-H. zur** 1999. Reformation und Gegenreformation. Teil II [Zugänge zur Kirchengeschichte, Bd. 6]. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Neuser, W.** 1971. Calvin. Berlin: Walter de Gruyter.
- Oberman, H.** 1992. Augustinus: Europa afflicta. The Reformation of the Refugees. – Archiv für Reformationsgeschichte, Bd. 83. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus,
- Opitz, P.** 2009. Leben und Werk Johannes Calvin. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Ramet, S. P.** 1998. Nihil Obstat: Religion, Politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia. Durham: Duke University Press.
- Saumets, A.** 2001. Endzeiterwartungen und messianische Heilsbewegungen in Deutschland im Zeitalter der Reformation. – Dietrich, M. L. G. (Hrsg.). Endzeiterwartungen und Endzeitvorstellungen in der verschiedenen Religionen. [Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte = FARG, Bd. 34]. Münster: Ugarit-Verlag.
- Saumets, A.** 2003. Jumalate hukuk või religioonide taassünd? Mõtteid religioossetest veendumustest poliitika vahendina. – KVÜÕA toimetised, 2. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Saumets, A.** 2004. „Mõõga amet olgu kaitsmine ja karistamine, vagade kaitsmine rahu läbi ja kurjade karistamine sõjaga.” Ääremärkusi Martin Lutheri poliitilise eetika teemal. – KVÜÕA toimetised, 3. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Saumets, A.** 2005. Kristlaste valikud rahuevangeeliumi ja mõõga vahel: *bellum-iustum*-õpetuse ajaloolis-teoloogilisest kujunemisloost. – KVÜÕA toimetised, 4. Tartu: TÜ Kirjastus,
- Saumets, A.** 2011. Zur Entstehung und Problematik des neuzeitlichen Toleranzgedankens und der Gewissens- und Religionsfreiheit am Beispiel der staatskirchlichen Stellungen zu den Täufern und den Nonkonformisten in der Frühen Neuzeit. – Saumets, A.; Kilp, A. (Eds.) Extremism Within and Around Us [= ENDC Proceedings, No 14]. Tartu: Tartu University Press.
- Scholl, H.** 1976. Reformation und Politik. Politische Ethik bei Luther, Calvin und den Frühhugenotten. Stuttgart/Berlin/Köln: Verlag W. Kohlhammer.
- Smidt, U.** (Hrsg.) 1972. Johannes Calvin und die Kirche. Ein Lesebuch mit Texten und Themen. Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk.
- Stauffer, R.** 1993. Johannes Calvin. – Die Reformationszeit II. [Gestalten der Kirchengeschichte, Bd. 6]. Greschat, M. (Hrsg.), Stuttgart/Berlin/Köln: Verlag W. Kohlhammer.
- Steubing, H.** (Hrsg.) 1985. Bekenntnisse der Kirche. Bekenntnistexte aus zwanzig Jahrhunderten. Wuppertal: R. Brockhaus Verlag.
- Thiel, A.** 1999. In der Schule Gottes. Die Ethik Calvins im Spiegel seiner Predigten über das Deuteronomium. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.